

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **429**
G.J. Van Middelkoop
Recht doen aan
het verleden

MEDITATIEF **434**
B. van Zijlkom
Huilen? waarom?

ACHTERGRONDEN **435**
A.N. Hendriks
De Heilige Geest is ook
van de zoon 2

SAMENLEVING **438**
A.J. Verbrugh
Hutspot of mozaïek? 2

KERKGESCHIEDENIS **441**
H. Veldman
Het gezin van Luther
in voor- en tegenspoed

KERK EN MUZIEK **444**
J. Smelik
De gereformeerde kerken
en het 'Liedboek 2000'

UIT DE KERKEN **447**
R. ter Beek
Promotie in Genève
en verder...
Nieuw uitgekomen

KERKELIJK LEVEN / G.J. van Middelkoop

RECHT DOEN AAN HET VERLEDEN

De vorige week keken we naar de geschiedbeschrijving van verschillende Gereformeerde organisaties die we tegenkomen in de bundel *Vuur en vlam deel 2*. De jonge auteurs zoeken een benadering waarin ze onbevangen het verleden op zich af willen laten komen. Anderzijds zijn ze ook bij de beschreven geschiedenis betrokken. In het vorige artikel gaf ik een korte weergave van de feitelijke inhoud van hun boek. Vandaag eerst meer over de kleuring, de kwalificaties en beoordelingen die min of meer expliciet in hun beschrijving meekomen. Vervolgens spitten we een **steek dieper**: moet je bij je geschiedschrijving niet meer kijken naar de motieven van mensen? En, nog dieper: mag je ook een geestelijke duiding geven?

Rariteitenkabinet?

De schrijvers van *Vuur en vlam 2* hebben ook ditmaal veel bronnenonderzoek gedaan en uit de archieven veel interessante dingen opgediept. Aan het eind van elk hoofdstuk staat dan ook een lange lijst noten. Over het algemeen is hun weergave van de feiten ook wel

correct, voorzover ik dat kan beoordelen. Op enkele uitzonderingen kom ik straks terug.

De feitelijke gang van zaken laat zien hoe binnen GPV en GOV gezocht werd naar een goede weg en dat er soms forse verschillen van inzicht bestonden over koers en aanpak. Daar is niets mis mee, lijkt mij, en er is dan ook geen reden om

ons hierover te schamen. Ook wanneer je van mening bent, dat er liever geen GPV of GOV had moeten bestaan, verdienen de organisaties een zakelijke en onbevooroordeelde benadering.

Een eerste vraag die bij het lezen bij je opkomt, is: worden er niet erg veel personen ten tonele gevoerd en geciteerd? Het is duidelijk, dat dit het verhaal wel levendig en sappig kan maken, maar komt het streven van de organisatie zo wel echt tot zijn recht? Je kunt niet alles citeren; maar dat betekent wel een keuze en bij die keuze kun je vragen stellen. Om een concreet voorbeeld te noemen: ds F. den Boeft heeft opvallende uitspraken gedaan, maar was wat hij zei bepalend voor wat het GPV-lid en de GPV-kiezer destijds bewoog?

KERNREDACTIE:

DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP,
DRS. A.L. TH. DE BRUIJNE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS,
DRS. G. GUNNINK, DRS. I.D. HAARSMA,
DRS. P. HOUTMAN,
PROF. DRS. B. KAMPHUIS,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 86-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 90,00 per jaar: f 49,00 per halfjaar; studenten f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland: f 149,00 per jaar (Europazeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingsstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. Porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij

de Stichting Brallectah.
Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Dat brengt me tot een tweede vraag. De geschiedenis van het GPV wordt vooral bekeken op het niveau van wat in bestuurskringen speelde en dan met name wanneer er verschil van mening was. Er zijn natuurlijk ook heel wat perioden geweest waarin rustig en constructief werd gewerkt. Horen die niet evengoed een plaats te krijgen in een evenwichtig verhaal en een rustig historisch relaas? En hoe bepalend was onenigheid binnen de Verbondsraad voor de politieke bezinning en actie van de gewone GPV-er op plaatselijk niveau? Wordt je geschiedschrijving niet een overbelichting van incidenten? En gaat de geschiedenis w niet trekjes krijgen van een raren kabinet?

Gekleurde bril

Deze vragen raken de keuze van de feiten die je opneemt in je beschrijving van het verleden. Daarnaast moeten we de vraag stellen of de schrijvers wel de juiste afstandelijkheid hebben betracht. Hebben ze zich in acht genomen voor ongewilde vooringenomenheid? Of bekeken ze de dingen door een gekleurde bril?

Mijns inziens is Van Renssen er in zijn beschrijving van de geschiedenis van het GMV het best in geslaagd een goede weergave te bieden van wat er gebeurd is en van de motieven die de mensen hebben geleid.

Ook de bijdrage van Hooiveld over Jongeling als hoofdredacteur van het Gereformeerd Gezinsblad lijkt me over het algemeen een zuiver beeld te geven van de opvattingen die men destijds had. Wat minder geslaagd vind ik de typering 'Heel de wereld was gevallen, maar een klein groepje dapperen hield stand' (166). En hij gaat te ver als hij schrijft, dat beschuldigingen over onbroederlijk gedrag betekenden, dat de broeders bij de ARP rijp waren voor de kerkelijke tucht (164). Ik kom daar nog op terug.

Meer vragen roept het verhaal over de GOV op. Kuijper schrijft - mis-

schien onbedoeld - heel badinerend en afstandelijk over de vereniging waarmee hij toch een zekere band heeft gehad. Contact met het bestuur had hem kunnen weerhouden om vroegere voortrekkers wat karikaturaal neer te zetten.

Verder heb ik vragen bij opmerkingen als: de GOV kreeg 'een waarmerkend stempel van het kerkverband' mee (236), een citaat van Schilder werd 'met krullen omlijst' afgedrukt in Klare Klanken (241), de 'roeping om profetisch te spreken tot deze natie die toch zo diep in het calvinisme wortelde' (244), 'wanneer bleek dat De Wereld haar klanken had opgevangen' (244), 'veel erger dan een dubbellidmaatschap zou uiteraard een optreden van vrijgemaakten in EO-programma's zijn' (248), GOV-scribenten schreven 'in allengs zuurdere toon' over de EO (249), een artikel van ds. Zemel kreeg 'een eervolle vermelding' in Klare Klanken (249), 'de culturele en geestelijke nooddrift der gereformeerden' (259), 'het adressenbestand van luisteraars die ooit schriftelijk gereageerd hadden, groeide tot een omvang van enkele tientallen' (272), de GOV werd later 'een intieme attractie voor oude emigranten' (273). Sommige meingen mogen het journaal-Listiek misschien aardig doen, maar ze zijn mij te afstandelijk voor een zuivere weergave van wat deze bijzondere vereniging bewoog. Ik druk me voorzichtig uit.

Soortgelijke vragen zijn te stellen bij het artikel van Klapwijk. Hij zet ds. Francke neer als 'inmiddels een erkende dissident' (70), de NEV-ers 'bleven erover zeuren' (71), Beestink schreef 'een met vitriool doordrenkte repliek' (72), J.P. de Vries 'brandde de brochure van Van Gurp volledig af' (73), 'de fijnproevers onder de NEV-tegenstanders' (76), Verbrugh 'liet zijn 'natuurlijke' bondgenoten als een baksteen vallen' (77), Veurink en Prins 'kweten zich uitstekend van hun taak', zodat Wezep een nieuwe kiesvereniging kreeg 'vrij van bui-

tenverbandse smetten' (83), 'de ronkende demagogie van RPF-leider Meindert Leerling' (108), Verbrugh moest 'veel zeuren' (125). **Mijns inziens kun je dit soort kwalificaties beter niet gebruiken in wat een serieus stukje geschiedschrijving wil zijn.**

Het meest bedenkelijk vind ik de kwalificaties en impliciete of expliciete oordelen in de beschrijving van Sol. Hij ziet Den Boeft 'preken voor eigen parochie' (11), al hielp 'de druk die van de kansel uitgeoefend werd' niet genoeg (11), de leidende figuren van de 'doorgaande reformatie' – 'een handjevol gedreven mannenbroeders' – 'kregen door de betrekkelijke eenvoud van hun standpunt de overhand' (12), 'voor een andere, kleine groep, was de discussieronde met het Centraal Comité (van de AR) een wassen neus' (18), de geboorte van het GPV was prematuur, 'want het initiatief kon niet rekenen op veel steun en navolging in vrijgemaakt-gereformeerde kring' (18), de brochure *Kracht en doel der politiek* was 'een wel zeer lak reactie' op wat Schouten schreef (19), 'op deze manier bevochten de voortrekkers van het GPV hun eigen gelijk' (22), 'de belijdenis van de gelovige vaders' (22), 'blijkaar was het voldoende Holwerda mei deze kwalificaties tot een verdacht persoon te maken. Iemand die in confessioneel opzicht niet voldoende betrouwbaar geacht werd.' (27), 'nota bene' (27), initiatieven 'om het conflict broederlijk uit te praten' werden 'de grond in geboord' en een en ander werd 'verbloemd' (28), 'een toonbeeld van machtspolitiek spel' (29), Den Boeft 'bouwde een forse puance in, waarop hij zich nog niet eerder had laten betrappen' (34), Smits 'meeende opnieuw een argument gevonden te hebben' (35), 'de tactieken waarvan men zich bediende om gelijk te krijgen. Na deze vingeroefening zou een hele symfonie volgen' (35), 'gezien het niveau van de discussie' (39), 'machtspolitieke spelletjes van de partijleiding' (41), 'pr-

obeerden elkaar binnen de CVR alsnog de tent uit te vechten' (42), 'werd in een hoek gezet en halfheid verweten of kon vertrekken' (47). Je mag natuurlijk een oordeel hebben over gebeurtenissen uit het verleden. Je mag dat als geschiedschrijver ook in je beschrijving naar voren brengen. Maar dan toch wel zo, dat je de verschillende aspecten van de gebeurtenissen tot hun recht laat komen. En ook zorgvuldig omgaat met mensen: ook als hun optreden je niet aanstaat en je je twijfels hebt over hun uitspraken, zul je hun eer en goede naam zoveel mogelijk bevorderen. In dit perspectief zijn de kwalificaties in oordelen in het artikel van Sol zowel professioneel als zakelijk bijzonder te betreuren.

Inhoudelijke kritiek

In het bovenstaande gaven we aandacht aan de kleuring en vooringenomenheid die in verschillende bijdragen in *Vuur en vlam* het beeld van het verleden vertroebelen. Ik wil ook nog enkele punten noemen waar mijns inziens inhoudelijke kritiek nodig is.

Hooiveld (164) maakt melding van een schrijven van een particulier, die verwijten van AR-aanhangers tegen GPV-ers als 'onbroederlijk en schadelijk voor de Broederschap' kenmerk. Ten onrechte verbindt hij daaraan de conclusie, dat de (algemene?) discussie over het lidmaatschap van ARP of GPV een zware lading kreeg en dat beschuldigingen over onbroederlijk gedrag betekenden, dat de broeders bij & ARP rijp waren voor de kerkelijke tucht. Zowel inhoudelijk als historisch is deze bewering aanvechtbaar.

Ik eet vraagtekens bij de bewering van Klapwijk dat de ware zichtbare kerk als de kern van de natie zou zijn beschouwd (58). Voor de kerkelijke kwestie van 1947 verwijst hij slechts naar Van den Brink/Van der Kwast *Een kerk ging* stuk en Siebe in *Vuur en vlam* deel 1. Waarom niet ook naar Bos/Blijdorp *Nieuwe Nederlandse kerkgeschiedenis II* en diverse publicaties van W.G. de Vries? Dat was zakelijker

en evenwichtiger geweest. Zijn oordeel dat 'de kerkelijke voorstelling van het GPV' op een bepaald moment wel heel dicht in de buurt van de complottheorie komt (128), vind ik beneden de maat.

Sol valt mijns inziens terecht over grote woorden van Den Boeft (22), maar plaatst geen kanttekening bij de bewering, waarop Den Boeft reageerde, dat het GPV geen uitvloeisel was van 'doorgaande & formatie' maar van 'doorgaande déformatie' – toch minstens even vergaand en onaanvaardbaar. Hij wijdt vele bladzijden aan de kwestie Holwerda, terwijl onduidelijk blijft wat er nu eigenlijk speelde. De bronnen zijn beperkt en eenzijdig. Toch meent Sol Jongeling te mogen beschuldigen van machtspolitiek spel (29). Kan dit historisch en religieus door de beugel? Ik denk het niet. Sol verwijst enkele malen naar De emancipatie van de gereformeerden van J. Hendriks (1971). Deze 'sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel' beschrijft de geschiedenis in een sociologisch model – boeiend maar beperkt, vooral wanneer het over geestelijke zaken gaat. En wanneer je de geschiedenis van het GPV gaat zien in termen van machtsstrijd, moet je je afvragen of je goed zit.

Sol schiet wel erg uit zijn slof in noot 34 (50-51). 'Het GPV heeft het Amersfoorts Congres later naar zich toe getrokken als het moment waarop de partij geboren werd. (...) In 1960 heeft het GPV de conclusies van het congres zelfs tot officieel partijdocument verklaard. Een fraai staaltje geschiedvervalsing ligt hieraan ten grondslag. Het heeft mede geleid tot de mythe dat tijdens het Amersfoorts Congres de lijnen zouden zijn uitgezet voor al die vrijgemaakt-gereformeerde organisaties die er sindsdien gekomen zijn (zie bijvoorbeeld: C.G. Bas, *Nederlandse kerkgeschiedenis* na 1945 (Groningen 1980) 164-165)'. En dat, zegt Sol, terwijl het GPV pas ná het Congres is opgericht,

omdat er geen steun voor **was** tijdens het congres.

Geschiedvervalsing en **mythe**, dat is niet niks. Sol heeft gelijk, dat het Amersfoorts Congres een bezinningscongres was, waar zeker geen eenparige mening uit rolde. Een aantal deelnemers heeft het GPV direct **ná het** congres opgericht. Dat neemt niet weg, dat verschillende referaten op het congres veel hebben betekend voor de **gedachtenbe-**paling van de vrijgemaakt-gereformeerden. Dat geldt met name van het referaat van **Greijdanus** over Kerk en **koninkrijk Gods**. Wat de concrete consequenties van een en ander waren, moest verder uitkristalliseren. De congresgangers kwamen daarover niet tot eensgezindheid. Maar of je het wijs vindt of niet, je kunt toch niet een deel van hen verwijten dat zij **wél** direct daarna tot een bepaalde concretisering kwamen? En je moet ds. Bos toch toestemmen, dat de lijnen die op het congres getrokken zijn (kdenk dan vooral aan **Greijdanus'** referaat) een veel verder strekkende betekenis hadden? En dat het congres van grote betekenis is geweest voor de bezinning op de mogelijkheid van samenwerking in allerlei organisaties? ik kan in gemoede hier geen geschiedvervalsing of mythe zien.

Waar blijven de motieven?

We keken naar de kleuringen en onjuistheden in **Vuur** en **vlam** 2. Nu spitten we een steek dieper: laten de auteurs de motieven van de voorstanders van gereformeerde organisaties wel voldoende zien? Wat dreef hen? Kun je een goed historisch beeld schetsen als je deze laag niet aanboort?

Hooiveld laat zien welke opvattingen **Jongeling** bij zijn schrijven bekeerden. Van **Renssen** geeft het best aan, wat de GMV-mensen bewoog: een meer serieus nemen van onze belijdenis, een afwijzen van de invloed van moderne theologie en humanisme, de **overtuiging** dat een gemeenschappelijke voluit

schriftuurlijke grondslag noodzakelijk was voor echt principiële bezinning, een bezinning in eigen **kring** om daarmee in de werksituatie en in andere verbanden te kunnen werken.

Kennedy signaleert het vroege **vrijgemaakte** principe dat de kerk meer serieus genomen moest worden en dat de aandacht voor de belijdenis en **schriftgetrouwe** prediking **belangrijk** waren voor echt **christelijke** actie.

Daarmee heeft hij een **heel** wezenlijk punt te pakken. Vuur en **vlam** had in het algemeen aan deze diepgaande motivering voor de **oprichting** en instandhouding van gereformeerde organisaties veel breder aandacht moeten geven om zaken en personen recht te doen. Bij Kuiper, **Klapwijk** en Sol komt deze laag niet eens in beeld. Ik acht dat **een ernstig manco** voor wat toch een verantwoord **stuk** geschiedschrijving wil zijn.

Juist **de** aandacht voor wat **mensen** bewoog, maakt het zo boeiend – en inspirerend – om boeken te lezen als **Het wonder van de negentiende eeuw**, **Her vuur blijft branden**, **Vrijmaking – Wederkeer en Nederlandse Kerkgeschiedenis II** van Bos en Brink-Blijdorp. Ze zijn minder wetenschappelijk en minder afstandelijk geschreven en leggen misschien meer nadruk op het **positieve** in de ontwikkelingen. Dat hoeft nog niet te betekenen dat ze daarom mythisch bezig zijn. Ze geven een oordeel over de dingen, dat misschien nuanceren kan krijgen en waarmee je het niet altijd eens hoeft te zijn. Dat neemt hun waarde als geschiedbeschrijving niet weg. **Vuur** en **vlam** biedt veel interessant materiaal, maar de wijze van presenteren roept nogal wat vragen op. Moeten we dit echt als de betere geschiedschrijving zien? Die vraag gaat nog meer klemmen als je moet **vaststellen**, dat motieven en drijfveren volstrekt onvoldoende uit de verf komen. **Doe** je dan het verleden recht?

Recht doen aan het verleden

Het **geschiedenis**onderwijs heeft vandaag als algemene doelstelling dat je je een weloverwogen beeld van **het verleden** kunt vormen. Daarvoor is het nodig dat je je kunt verplaatsen in de opvattingen, waarden en belangen van de mensen in het verleden. En die ziet als meer of minder **persoonlijk** bepaalde beweegredenen voor hun denken en handelen.

Je moet verder **beseffen** dat je bij het aangeven **van** oorzaken, beweegredenen en gevolgen altijd bezig bent een verklaring te geven, een duiding, een interpretatie. En je moet je realiseren, dat die interpretatie (mede) **afhangt van waar** je **zelf nu staat**.

Als je bronnen en interpretaties analyseert, moet je de 'standplaats-gebondenheid' **van anderen en van jezelf in tijd en plaats** onderkennen, en de factoren **die** daarop van invloed kunnen zijn.

Om het wat **grijpbaarder** te maken: Voor **mijn** denken en beleven vandaag kan het optreden van mijn grootvader me vreemd en onbegrijpelijk lijken. Wil ik hem recht doen, dan zal ik moeten beseffen, dat mijn denken en ervaren bepaald worden door mijn situatie vandaag. Dat kan een belemmering zijn om goed in beeld te **krijgen** wat hij dacht en deed en **wat** hem **daarbij dreef**. En toch **moet** ik daarnaar streven als ik mijn grootvader recht wil doen. Dat laat onverlet, dat ik na een goede beeldvorming tot het oordeel **kan** komen, dat ik anders zou denken en doen.

Want ook met het oog op **vandaag** is het goed je bezig te houden met de geschiedenis. **Oriëntatie** op het verleden is een uitstekende remedie tegen 'platkijken': het slechts uitgaan van hedendaagse situaties en **normen**. Om een eigen standpunt te bepalen en te beargumenteren moet je dan

– je **kunnen** verplaatsen **in opvattingen, waarden en motieven van mensen in het verleden, ermee rekening houdend dat zij niet**

over dezelfde kennis konden beschikken als wij nu;

- opvattingen, waarden en motieven waardoor mensen in het verleden werden geleid, kunnen vergelijken met opvattingen, waarden en motieven van jezelf en anderen nu;
- en op basis van de twee voorafgaande punten een beargumenteerd eigen standpunt kunnen formuleren.

Het je een beeld vormen van het verleden is wel vergeleken met het maken van een legpuzzel waarvan een groot deel van de stukjes verdwenen is. Wil je toch een compleet beeld geven, dan moet je afgaan op je intuïtie en inlevingsvermogen; daardoor sluipt een stuk subjectiviteit binnen. Daar komt bij dat de historicus ook niet waardenvrij en objectief is, maar voortdurend gevaar loopt iets van hemzelf in te dragen in het verleden dat hij beschrijft. Door onderlinge correctie kun je even naar een eerlijke en onpartijdige beschrijving. Waarbij je openstaat voor de feiten. En waarbij je historische personen niet idealiseert maar zorgvuldig met hen omgaat, met oog voor de zonde én voor het goede in hun handelen. Een en ander vraagt ook om een bescheiden opstelling van de historicus. De christelijke geschiedschrijver moet ook aandacht geven aan het goede in de geschiedenis, waarin we Gods Geest aan het werk mogen zien. In een christelijk realiteitsbesef zien we naast zonde en schuld ook Gods genade.

Voor het bovenstaande maak ik gebruik van de beschrijving van de eindtermen voor de vernieuwde Tweede Fase en van de Kerndoelen Gereformeerde Basisvorming. Ik denk dat deze benadering ons verder kan helpen om samen een goed beeld te vormen van ons verleden. In een afsluitend artikel volgende week kom ik hierop terug. Voor dit moment wil ik constateren & we in *Vuur en vlam* van deze benadering weinig of niets tegenkomen. Ik acht dat onbegrijpelijk en ik vind het boek als geheel hierin onder de maat.

In dit kader nog één opmerking: Hoe kom je achter de motieven die iemand drijven? Soms staan ze op papier. Maar komt dan zuiver over wat ons drijft? Wordt iets niet makkelijk een wat gladde formule, een leus? Van *Deursen* schreef in *Vuur en vlam* 1, dat de geschiedenis aan diepte wint als ze ons laat zien hoe mensen de dingen beleefd hebben, ook op grotere afstand in de tijd. Grote woorden klinken soms hol en leeg. Maar juist in de kerk is de kwaliteit van onze motieven dikwijls van hoger gehalte dan die van onze verrichtingen. Of om het simpeler te zeggen, we maken onze eigen mooie woorden soms zo moeilijk waar. En toch zijn ze er, die noble bedoelingen, niet door geldingsdrang of regelzucht ingegeven, maar door liefde voor de gemeente Gods. Dat wordt (...) minder grijpbaar als de generaties verdwenen zijn die het zelf hebben ondergaan' (255-256). Dat roept bij mij de vraag op, of je voor een juist zicht op wat mensen dreef niet juist grondig en invoelelend met hen moet praten. En of voor de vorming van een weloverwogen beeld, naast de bronnenstudie en het archiefonderzoek, toch ook niet van groot belang is gesprekken te voeren met de mensen die een rol speelden in die geschiedenis zolang dit nog kan.

Geestelijke duiding

Voor een goed beeld van het verleden moeten we aandacht geven aan de motieven van mensen. Wil dat zeggen, dat het dan niet meer geeft wat ze zeiden en deden? Worden te scherpe woorden en doordrivende daden geëxcuseerd door een goed motief dat er achter lag? Nee. Het leven van gereformeerden is een leven met kortzichtigheden en tekortkomingen, zonden van & tong en gebreken in de daad. Dat is vandaag zo en dat was vroeger zo. Die zonden mogen worden benoemd en aangewezen. Maar dat mag niet zover gaan, dat je de liefde voor God en Zijn Rijk, die dreef en bezielde, niet meer ziet. Bij mensen kunnen

die dingen knap verstrengeld raken. Maar ondanks onszelf kunnen we met Petrus zeggen: 'Heer u weet alles, u weet dat ik u liefheb.' De Afgescheidenkerken in de vorige eeuw hebben vele tientallen jaren ongelofelijk veel moeite gekend. Wat was de Gereformeerde Kerk in Nederland? Weinig om over naar huis te schrijven. Maar bij de opening van de synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk van Dordrecht in 1879 zei ds. H. Beuker:

'Door zwakke krachten en ondanks omgezwaaide en onderlinge twisten vaak, heeft de Heere aanvankelijk een groot werk tot stand gebracht. Onze Vaders voor ruim veertig jaren begrepen het aanvankelijk zelden nog niet ten volle dat God hen riep om (...) in het vrijheidsminnend Nederland een Vrije Gereformeerde Kerk te stichten, die onafhankelijk zou zijn ook van den Staat. De Heere gaf ons meer dan we hadden durven verwachten. Zijne genade is ons genoeg en Zijne kracht wordt in zwakheid volbracht.'

'Onze dwaasheden en onze twisten' – ook van de kerken van de Vrijmaking valt dat te zeggen, en schaamte daarover is op zijn plaats. Maar ook van deze jaren geldt, wat van de tijd der Reformatie is gezegd: de dingen komen tot stand in een proces van verwarring van mensen, maar onder de voorzienige leiding van God daarin. Dat is een interpretatie van de geschiedenis, een duiding van geestelijke aard. Mag je zo praten over de tijd van de Reformatie? Mocht ds. Beuker zo spreken over de periode na de Af scheiding? Mogen wij in dit licht ook de jaren na de Vrijmaking zien? Naar mijn overtuiging: ja. En in deze optiek is er veel reden om de HERE dankbaar te zijn voor het goede dat Hij in en door gereformeerde organisaties bracht, ook al was dat vaak ondanks ons. Dus: schaamte én verwondering.

Drs. G.J. van Middelkoop is oud-conrector van de Gereformeerde Scholengemeenschap te Rotterdam en oud-rector van de Gereformeerde Scholengemeenschap te Amersfoort.

M meditatief

... *bedrijf geen rouw en ween niet.
Want het hele volk weende...*

Nehemia 8:10

Wanneer de spreker zijn klemmen-
de boodschap goed overbrengt en
de luisteraars worden zo getroffen
dat zij in huilen uitbarsten, dan
heeft de spreker het goed gedaan.
Hij trof de **juiste** toon, heeft zijn
luisteraars diep geraakt en zij zijn
door **zijn** woorden echt **getroffen**.
Denk maar aan de commerciële do-
minees in Amerikaanse show-dien-
sten: hoe meer tranen, **hoe** hoger de
kijkcijfers, hoe groter de naam **van**
de dominee.

Er **kan** zeker **ook** reden zijn om te
huilen wanneer **je** het evangelie
hoort. **De Joden** in **Jeruzalem** hoor-
den de schriftgeleerde Ezra voorle-
zen uit de wet van Mozes. Zij wa-
ren daarvoor **speciaal** naar **Jeruza-**
lem gekomen en wilden graag Gods
Woord tot zich laten doordringen.
Een machtig bewijs van het werk
van de Heilige **Geest**. Het volk
deed iets, dat wij **niet** zoveel doen:
het barstte uit in huilen. Wat **waren**
zij **zondig**!

Genade en zonde

Wat gebeurde er? De Joden werden
geconfronteerd met de waarheid
van God over henzelf. **Naar** Jeruza-
lem gekomen, ernstig op **zoek** naar
God botsten zij bikkellhard op **hun**
eigen zonde. Want zo werkt het:
wanneer je God in de ogen kijkt en
zijn genade komt op je af, dan
wordt ook het besef van je eigen
kleinheid en zonde verdiept. Be-
wustwording **van** genade en zonde.
Wat waren zij tekort geschoten, wat
hadden zij hun **God** teleurgesteld.
Die werkelijkheid **dringt** zo sterk

tot hen door dat de emoties hoor-
baar en zichtbaar worden. Tranen
van intens **verdriet** en tranen van
vreugde.

Maar de leiders **van** het **volk grij-**
pen in. Zij roepen het rond: 'Bedrijf
geen **rouw en** ween niet!'

Achteruit en vooruit

Wenen en rouwen zijn dingen die
een mens veel **energie** kosten. De
eetlust vergaat je en je hebt de nei-
ging je terug te **trekken** in jezelf. Je
raakt op.

Dat **kan** ook gebeuren in je omgang
met de HERE. Wenen en rouwen
om je zonde is goed. Misschien
huilen en rouwen **wij** te weinig om
die reden. Maar loop er ook niet in
vast!

Wenen en rouwen betekent: achter-
uit **kijken**. **Terugkijken** naar wat
verkeerd was **en** een **gedane zaak**
is. **Terugkijken naar je** zonde: dat is
goed. Maar de leiders hielden de
Joden voor dat het **daarbij** niet op-
houdt. Het is altijd: **zonde** en **gena-**
de. Wie **alleen** wenend, rouwend **en**
piekerend, **terugkijkend** gelooft,
doet alsof er alleen zonde is. De lei-
ders roepen de Joden op om ook
vooruit te kijken. Want je bent wel
zondaar, **maar** God **blijft** God. Ge-
nadig ondanks alles en door alks
heen.

Energie

Rouwen en wenen kosten veel
energie. **Helemaal wanneer** je dat,
zoals de Joden, vastend doet. **Dm**
raak je snel uitgeput. Ook daarom
roepen de leiders het volk op:
'Ween en **rouw** niet!'. Staren op je
zonde **kan** op den duur frustreren.
Het breekt af. Opzien naar God be-
moedigt en geeft **nieuwe** kracht.

Een belangrijke **vraag** is dus: Hoe
besteed je je geestelijke energie?
Het antwoord op die vraag hangt **af**
van **de** manier waarop je God kent.
De Joden kregen het weer te horen.
Kapot **als** zij waren door hun eigen
zonde, werd het hun verkondigd:
De God die zonde veroordeelt, is
ook de God van genade die **zonda-**
ren redt. **Christus kennen** betekent
dat berouw over je **zonden** en ver-
trouwen in de vergeving **daarvan**
bij elkaar horen.
Huilen om je zonde? Ja, nodig.
Maar wel alleen ten overstaan van
Christus: met tranen **en** een bch.

*Ds. B. van Zijlkom is predikant van de
Gereformeerde Kerk van Pijnacker.*

DE HEILIGE GEEST IS OOK DE GEEST VAN DE ZOON 2

A.N. Hendriks

In het vorige artikel zagen wij hoe de kerken van het Westen kwamen tot de belijdenis dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon – het zgn. Filioque –, en hoe dit Filioque uiteindelijk een plaats kreeg in de geloofsbelijdenis, die wij kennen als die van Nicea. Tot op vandaag is dit Filioque een twistpunt tussen de kerken van het Westen en die van het Oosten, ook al is er meer openheid gekomen om met elkaar hierover door te spreken. Dat gebeurt ook binnen de kring van de Wereldraad van Kerken. Consultaties van theologen uit de Westerse traditie en uit de Oosterse orthodoxie hebben geleid tot een memorandum (1979), waarin de suggestie gedaan wordt de uitspraak dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon uit de geloofsbelijdenis van Nicea weg te laten en terug te keren tot de oorspronkelijke tekst van deze geloofsbelijdenis. Kunnen wij deze suggestie bijvallen of moeten wij stellen dat het Filioque behoort tot het allerheiligste geloofsbezit van de kerk en onopgeefbaar is? Met deze vraag houden wij ons in dit artikel bezig.

Een geloofsuitspraak

In de gereformeerde dogmatiek heeft men in het voetspoor van een traditie vanaf de kerkvader Augustinus altijd als het *eigene* van de Heilige Geest gezien dat Hij 'uitgaat van de Vader en van de Zoon'. Als Schriftbewijs voert men dan aan wat Christus zegt over de Geest in het evangelie naar Johannes. Enerzijds spreekt de Heiland over de Geest, die de Vader zal geven (Joh. 14:16), zal zenden (Joh. 14:26), die van de Vader uitgaat (Joh. 15:26), anderzijds noemt Hij

de Geest als Degene, die Hijzelf zal zenden (Joh. 15:26; 16: 7). Onmiskenbaar heeft Christus het over de Heilige Geest, de Trooster, zoals Hij op Pinksteren wordt uitgestort. Achter het heilsfeit van Pinksteren staat het 'zenden' van de Geest, zowel door de Vader als door Christus.

Aansluitend bij Augustinus heeft men in de genoemde Schriftplaatsen méér gehoord dan enkel een *heilshistorische* uitzending van de Geest. De zending van de Geest op Pinksteren moet teruggaan op een verhouding binnen het Wezen van God.

God is 'binnenkamers' niet anders dan zoals Hij naar buiten treedt. Er staat achter de manier waarop God Zich aan ons openbaart, geen andere werkelijkheid.¹ Zoals Hij Zich op Pinksteren laat kennen, is Hij ook in zijn eeuwige Wezen. De 'zenders' en de 'Gezondene' zijn er niet eerst, wanneer de Geest wordt uitgestort, maar van eeuwigheid. De Vader, de Zoon en de Heilige Geest zijn ten opzichte van Elkaar niet anders dan zoals Zij Zich op Pinksteren aan ons doen kennen!

Juist omdat men dit staande wilde houden, kwam men op voor het Filioque, waarbij ook een belangrijke rol speelde dat men de Geest van Pinksteren naar het onderwijs van het Nieuwe Testament wilde eren als de Geest van Christus (vgl. Hand. 2:33; Rom. 8:9) en de eenheid van het werk van Christus en dat van de Geest (vgl. 2 Kor. 3:17) wilde handhaven. Achter de *heilshistorische uitzending* van de Geest op Pinksteren staat een *eeuwige* verhouding van Vader, Zoon en Geest, een verhouding die de kerk naar Johannes 15:26 benoemd

heeft met het woordje 'uitgaan'. De Geest die op Pinksteren komt, is de Geest die eeuwig van de Vader en van de Zoon uitgaat.

Vele grote geesten hebben zich bezig gehouden met de vraag: wat is het verschil tussen het 'voortgebracht zijn' van de Zoon en het 'uitgaan' van de Geest en wat is dat 'uitgaan' nu eigenlijk? Daarop moeten wij echter het antwoord schuldig blijven. God heeft ons dit niet geopenbaard. De Schrift spreekt over het 'dat', maar niet over het 'hoe' van de uitgang van de Geest. Wij moeten ons hier het woord van Luther herinneren: "Hoe dit toegaat, moeten wij geloven, want ook de engelen, die het toch zonder ophouden met vreugde zien, kunnen het niet navorsen, en allen, die het hebben willen begrijpen, hebben er de nek over gebroken."² Wij zullen moeten zeggen dat de Heilige Geest op 'onuitsprekelijke wijze' eeuwig uitgaat van de Vader en van de Zoon.

Niet te ontkennen is dat de manier waarop de belijdenis dat de Heilige Geest ook uitgaat van de Zoon, in het Westen tot gelding kwam, allesbehalve fraai is geweest. Er kwam veel 'vlees' en 'wereld' bij. Maar met deze kromme stok heeft God toch een rechte slag willen maken. De kerk is verder gekomen in het verstaan van de Schrift en in haar belijden van de Drieëenheid. De mening van A.A. van Ruler dat het bij het Filioque gaat om een 'schoolvraagstuk', boeiend voer voor theologen, moet weersproken worden.³ Het gaat hier wel degelijk om een *dogma*, een geloofsuitspraak van de kerk. Zij heeft het uit de Schrift afgelezen en daarin het belijden aangaande de Heilige

Geest verder gebracht. Wij mogen zeggen dat de Geest ook hier de kerk uiteindelijk in de waarheid heeft geleid en haar – terwijl haar eigen zwakheid zo zichtbaar werd in kerkpolitieke drukte – de weg **gewezen** heeft naar de volle waarheid (vgl. Joh. 16:13). Daarbij is te betreuren dat de kerken van het Oosten deze **ontwikkeling** niet hebben meegemaakt en dat het Filioque niet de belijdenis geworden is van heel de christenheid.

De betekenis

Ik **kan mij** voorstellen dat de lezer zich afvraagt: is dit alles nu zo **belangrijk**? Staat dit **alles** niet ver af van de dagelijkse **geloofspraktijk** en het leven van de gemeente? Zijn er geen **urgenter zaken**, waar men zich **druk** om moet maken? Heeft A. A. van Ruler niet **een** beetje gelijk?

Hier moeten wij **ons** het onderwijs van H. Bavinck herinneren, die erop wijst hoe belangrijk het rechte belijden van Gods **drieëenheid** is. Deze belijdenis **vormt** de wortel van alle **geloofsuitspraken**. In de leer aangaande God **klopt** het hart van heel Gods **openbaring**. Wanneer **men** in deze leer niet zuiver spreekt, heeft dat verstrekkende gevolgen. Praktisch **alle** dwalingen **gaan** terug op de leer aangaande God. Bavinck schrijft "In elke Christelijke belijdenis en dogmatiek is de diepste vraag deze, hoe God een en toch **weer** drievoudig kan **zijn**. En al naar gelang deze vraag **beantwoord** wordt, komt in alle stukken der leer de Christelijke waarheid minder of meer tot haar **recht**."⁴

Dit blijkt ook in de **strijd** rond het Filioque. Wanneer de Heilige Geest niet eeuwig uitgaat ook van de Zoon, dan kan de Geest: slechts in oneigenlijke **zin** de **Geest** van de Zoon genoemd worden, niet zoals de Zoon de Zoon van de **Vader** is. Bovendien **komen** dan de Zoon en de Geest **naast** elkaar te **staan**, doordat Zij beiden op gelijke wijze hun 'bron' in de Vader hebben. In Bei-

den openbaart Zich dan de Vader, Zij zijn 'de twee handen' van de **Vader**.⁵

Het is dan ook niet toevallig dat in de Oosterse orthodoxie de Heilige Geest een zekere zelfstandigheid krijgt ten opzichte van Christus. Het is de Geest van de Vader, die **op grond van** Het werk van Christus **deel** geeft **aan** het heil.

Typerend daarvoor is dat in de heilige **liturgie** de Heilige Geest wordt afgebeden **van de Vader**.⁶ En als de Geest van de Vader **funktioneert**! Juist dit **liturgisch** gebed maakt duidelijk hoe diep de **ontkenning** van het Filioque ingrijpt. Want naar de Schrift (vgl. Rom. 8:9 en 2 Kor. 3:17) is de Geest die ons aan het heil deel geeft de Geest van **Christus** of de Geest van zijn **Zoon** (vgl. Gal. 4:6). De ontkenning van het Filioque verhindert de Oosters-orthodoxe kerken recht te doen aan het werk **van** de Geest als de Geest van **Christus**. Dat dit verstrekkende gevolgen heeft, wordt zichtbaar in de Oosters-orthodoxe visie op bijv. de **kerk**, de liturgie, de ambten en het leven van de **gelovigen**.⁷ Wie zich daarin verdiept, ontdekt de waarheid **van** Bavincks woord. De ontkenning van het Filioque heeft diep doorgewerkt in de leer **en in** de praktijk **van** de godsvrucht!

Om over dit laatste nog iets te zeggen, het volgende. Doordat ook de Geest ons leidt tot de Vader en **Christus** niet de enige weg is, **kan** er in de Oosters-orthodoxe kerken een mystieke vroomheid **opbloeien**, die niet **gebonden is** aan het Woord van Christus. Via deze mystieke vroomheid **kan** de gelovige **in** de **Geest** onmiddellijke gemeenschap met de Vader hebben. Bet is zo te begrijpen dat mystieke persoonlijkheden bij orthodox-gelovigen in hoog aanzien **staan**.⁸

Ontegenzeggelijk is het klimaat tussen de kerken van de Westerse traditie en die **van** de Oosterse orthodoxie de laatste decennia **verbeterd**. Er **klinken sinds** 1965 geen **anathema's** meer **op**. In de **kring** van de Wereldraad van Kerken **nekt** men ernstig elkaars theologie

te verstaan en tot een consensus te **komen**.⁹ Maar deze consensus zal naar onze overtuiging niet ten koste van de belijdenis van het Filioque tot stand mogen komen. Daarvoor staat er te veel op het spel. Niet alleen is hier in **geding** wat de **Schrift** zegt over de Zoon **en** de Geest, maar ook gaat het om het rechte zicht op de **kerk**, haar ambtelijke dienst, haar **liturgie**, ja – om met H. Bavinck te spreken – om de '**praktijk der godzaligheid**'.¹⁰ De weg die de Oosters-orthodoxe kerken zijn **gegaan**, laat ons zien van koe grote betekenis het is, overeenkomstig de Schrift te belijden dat de Heilige Geest ook uitgaat **van** de **Zoon**!

Actualiteit

De belijdenis van het Filioque hijgt in onze dagen nieuwe **actualiteit** door de opmars van de Pinkstergemeenten en de Charismatische **Beweging**.¹¹ Beide kennen een grote aandacht voor de Heilige Geest en beide leren **een** 'doop met de Heilige Geest' als iets dat **op** het tot geloof **komen** moet volgen. Dit is 'het meerdere' van de Geest, **een** ervaring, die als iets extra's na en in zekere zin los van de geloofsverbondenheid met Christus wordt gezien."

W. van 't Spijker ziet scherp wanneer hij aandacht vraagt voor de 'theologie' achter de Charismatische Beweging.¹³

Een **andere** theologie leidt tot een andere vorm of **stijl** van geloofsleven en geloofservaring. Is **het** een ervaring die haar bron vindt in de Geest, of door de Geest in **Christus**? Kan men het geloven in Christus als de poort beschouwen, die de weg opent om uiteindelijk 'het meerdere' van de Geest te ontvangen? Wordt zo het werk van de Heilige Geest niet verzelfstandigd en is hier de Geest die **ons** met zijn gaven siert, nog 'de Geest van Christus'? Dat zijn vragen die aan de Charismatische Beweging te stellen **zijn** en die **ons** opnieuw de betekenis van het Filioque op het

hart binden.

De Geest die ons doet delen in het heil, is de Geest van Christus. Er is geen 'meerder' van de Geest, want Hij neemt het uit wat van Christus is (vgl. Joh. 16:14) en spreekt niet uit Zichzelf (vgl. Joh. 16:13). Het is Christus die in de Geest tot de zijnen komt (vgl. Joh. 14:18).

Dit alles gaat terug tot op God Zelf! Want van die Geest van Pinksteren mogen wij belijden dat Hij eeuwig uitgaat ook van de Zoon!

¹K. Barth, *Die Kirchliche Dogmatik*, I, 1, Zollikon-Zürich 1947, markt op: "Die Wirklichkeit Gottes in seiner Offenbarung ist nicht einzuklamern mit einem 'nur', als ob irgendwo hinter seiner Offenbarung eine andere Wirklichkeit Gottes stünde, sondern eben die uns in der Offenbarung begegnende Wirklichkeit Gottes ist seine Wirklichkeit in allen Tiefen der Ewigkeit. So ernst haben wir sie genau in seiner Offenbarung zu nehmen" (p. 503).

²Geciteerd bij G.P. van Isterzon, Het Filioque in de latere kerkgeschiedenis, in: *De Spiritu Sancto. Bijdragen tot de leer van de Heilige Geest*, Utrecht 1964, p. 100-101. Augustinus erkende reeds: "Distingue inter illum generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio" (C. Maxim. II, 14, 1).

³Vgl. A.A. van Ruler, *Theologisch Werk*, VI, Nijkerk 1963, g. 22. Eerder schreef hij over het opnemen van het Filioque in het Nicaenum: "Er is, naar mijn inzicht, geen reden om op deze beslissing terug te komen. Maar men zal er ook niet al te veel gewicht aan moeten hechten" (*De vervulling van de wet*, Nijkerk 1947, p. 166).

⁴H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, II, Kampen 1928, p. 301.

⁵Vgl. N.A. Nissiotis, Pneumatologie orthodoxe, in: *Le Saint-Esprit*, Genève (1963), p. 93.

⁶Wij doelen op de epiklese, het gebed om de Geest dat een centrale plaats heeft in het leven van de Oosters-orthodoxe kerken. N.A. Nissiotis zegt: "Le pêtre agit dans et avec la communauté en adressant l'épiclese au Père pour qu'il envoie son Paraclet" (a.w., p. 100). Vgl. S. Zankow, *Das orthodoxe Christentum des Ostens*, Berlin 1928, p. 96 e. v.

⁷Vgl. hiervoor A. van de Beek, *De Adem van God. De Heilige Geest in kerk en kosmos*, Nijkerk (1987), p. 289 e. v.

⁸B. Wentsel, *De Heilige Geest, de kerk en de laatste dingen*, Dogmatiek Na, Kampen 1995 spreekt over 'charismatische onmiddellijkheid' en schrijft "Er is dus een onmiddellijke relatie van de gelovige tot de Vader door de Geesteswerking" (p. 707); "Op de achtergrond blijft meespelen de oosterse behoefte aan het onmiddellijke contact van & gelovige met God de Vader als bron" (p. 706). L. Doekes, *Credo*, Amsterdam 1979, p. 28 verwijst naar de mystieke theologie van Dionysius Areopagita.

⁹Vgl. de bijdragen in de publicatie van de Wereldraad van Kerken *Spirit of God, Spirit of Christ*, ed. L. Vischer, Geneva (1981).

¹⁰H. Bavinck, a.w., p. 284.

¹¹Voor deze ontwikkeling vgl. A.N. Hendrik-*Die alles in allen volmaakt*, Haarlem (1990), p. 22 a. v.

¹²Vgl. J.W. Maris, *Geloof en ervaring. Van Wesley tot de pinksterbeweging*, Leiden 1992, p. 206 e.v. W.D. Jonker, *Die Gees van Christus*, Pretoria (1963), p. 216.

¹³W. van 't Spijker, *De Heilige Geest als Trooster*, Goudriaan-Kampen 1986, p. 66.

Dr. A.N. Hendriks is predikant van de Gereformeerde Kerk van Amersfoort-Centrum.

H. Prins

Nieuw uitgekomen

We kondigen hier kort enkele nieuw uitgekomen boeken aan. Mogelijk komt ons blad in een bredere bespreking op één of meer titels nader terug.

In de Apeldoornse studies zijn verschenen:

Geloof en schriftgezag door dr. J.W. Maris.

Dit boekje bevat de rede die dr. J.W. Maris (in kortere vorm) heeft uitgesproken bij de overdracht van het rectoraat aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn op 9 september 1996. Theologische Universiteit Apeldoorn, f 17,50 (54 blz.).

Doorgeven & opgeven; De opstandingsboodschap van I Korintiërs 15 door dr. T.M. Hofman.

Dit boekje bevat de rede die dr. T.M. Hofman (in kortere vorm) heeft uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn op 4 september 1997. Theologische Universiteit Apeldoorn, f 17,50 (59 blz.).

Vroomheid en wetenschap bij Voetius door dr. W. van 't Spijker.

Dit boekje bevat het afscheidscollege dat (in kortere vorm) werd uitgesproken bij het aftreden van dr. W.

van 't Spijker als hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn op 14 januari 1997. Theologische Universiteit Apeldoorn, f 17,50 (44 blz.).

Calvin als asielzoeker door dr. H.J. Selderhuis.

Dit boekje bevat de inaugurele oratie van dr. H.J. Selderhuis, gehouden bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Theologische Universiteit te Apeldoorn op 23 januari 1997. Theologische Universiteit Apeldoorn, f 17,50 (32 blz.).

Creating a christian worldview, Abraham Kuyper's Lectures on Calvinism, door Peter S. Heslam. Abraham Kuyper heeft zeer grote invloed uitgeoefend op het politieke en religieuze leven in de laatste jaren van de 19e eeuw en de beginjaren van de 20e eeuw. Peter Heslam behandelt in dit boek de ideeën van Kuyper zoals ze tot uitdrukking kwamen in de zes 'Stonelezingen' die hij hield op het Princeton Theological Seminary in 1898.

William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, £ 14.99 (300 blz.).

DE REFORMATIE

Thema-nummer

"Bijbelvertaling"

verschijnt D.V.

6 maart a.s.

bel: 0113 - 215591

Samenleving

In het vorige artikel over europeanisering en mondialisering wezen we op de **hutspotachtige** structuur waarin de mensheid overgaat als de internationalisering van de bevolking **van de natie-staten** in een remisestand verkeert tegenover de tegenkrachten van de nationale identiteiten. Vanuit Nederland gezien kan overgang **naar** zo'n **hutspotachtige** mengwereld worden vermeden als een constructieve factor aan de **nationale** identiteit wordt toegevoegd. Als de openbare sector **eer** geeft aan God, wordt de nationale identiteit versterkt en verdere integratie stilgezet of duidelijk begrensd. **Weerlegd** wordt dat de universaliteit van het evangelie de politieke integratie steeds zal bevorderen. In plaats hiervan kan **een vreedzaam** staten-mozaïek ontstaan.

Positieve toevoeging aan de nationale identiteit.

De profetie in de bijbel wekt niet de indruk dat na alle mondialisering de mensheid in de eindtijd tot **één** gemengd mensenvolk zal **zijn** versmolten. In de beschrijving volgens **Opb.21:24** is sprake **van** volken (meervoud) die in **het** licht **van** Christus leven. Naar **een eenheids**-volk van de gehele mensheid wordt hier niet gewezen.

Dit kan **mr.** Docters van Leeuwen nog niet bevrijden van zijn bezorgdheid (in **het** vorige artikel vermeldden we zijn vrees dat Nederland over dertig jaren zal zijn 'verdamp'). Want de profetie **zegt** niet dat ook het volk van Nederland **zal** behoren tot de volken van de eindtijd. Heel wat volken **zijn** in de loop van de **geschiedenis** ontbonden, opgelost of grotendeels verdwenen,

bijv. **Feniciërs, Byzantijnen, Indianen.** Willen we vermijden dat Nederland geleidelijk overgaat in een Europese **mengprovincie** met weinig mogelijkheden voor beheer vanuit eigen situatie, **dan** moet er volgens Docters van Leeuwen iets **positiefs** worden toegevoegd aan onze **nationale** identiteit. Dit is juist want de identiteit **van een** politiek zwak land, dat in het buitenland **voornamelijk** als heemkundig studieobject wordt gezien, verliest **in** een periode van internationale schaalvergroting snel aan **betekenis**.

We delen echter niet de mening die Docters van Leeuwen **uitsprak**, als zou een blijvende identiteit reeds kunnen ontstaan als Nederland bestuurlijk, als een groter Singapore, wordt omgevormd tot een megastad. Want zonder voldoende geestelijke of ideële achtergrond overleeft geen machtig rijk **en** ook **geen megastad**. Welke identiteit bleef over van de **megasteden** van destijds: **Ninivé Alexandrië, Carthago?** Het enige positieve dat aan de tegenwoordige identiteit van Nederland **kan** worden toegevoegd, is dat het werk of aandeel van het werk dat hier wordt verricht, publiek wordt opgedragen **aan** de God die zich aan Abraham en Mozes en door Christus heeft geopenbaard. Deze God van het leven kan voor alle **mensen** een toevlucht zijn, een **bemoediging** en een Verhoorder van gebeden. **Het** genoemde blijk van publieke hulde kan op nationale feestdagen plaatsvinden. De doorgaande zin hiervan is dat **in** de openbare sector zoveel mogelijk **eer** wordt toegevoegd aan de **Allerhoogste** (van bijv. **Ps.91**), en dat dit wordt opgetekend **in** de nationale annalen.

We begrijpen dat onze medeburgers uit het kamp van de Verlichting of **postmodern** als reflex onmiddellijk beginnen dit af te wijzen. We willen de discussie hierover in confrontatie met de theorie over staat en recht van **Locke, Jefferson, Rousseau enz.** **hier** echter niet herbeginnen. In de toelichting op het **richtlijnenprogramma** van het GPV en bijv. in het boekje *Geluk-kig is het land van Roel Kuiper en mij* (1996) is hierover voorlopig genoeg gezegd. Hier volstaan we met erop te wijzen dat de medeburgers die het spreken over de **samenhang** tussen het publieke leven en een **transcendente** hogere orde buiten de politiek houden, verder met lege handen staan. Ze wijzen niet iets anders aan dat op rechtvaardige manier elan in de publieke **samenleving kan** veroorzaken en dat motiverende **fantasie** en toewijding **kan** prikkelen. Voorwaarde voor het gevraagde elan moet zijn, dat dit de samenleving niet laat uiteenvallen in elkaar vernederende groepen. Aan deze voorwaarde voldoet **bijv.** niet het prestatie-kapitalisme met **zijn** rat-race tussen elite en achterblijvers.

Stilzetten van de integratie

Als gevolg van blijvende gerichtheid **van** alle publiek werk op hulde aan God ontstaat er een profilering van de identiteit van het publieke leven ten opzichte van andere **natie-staten**, namelijk zolang daar de publieke beslissingen vanuit een andere situatie worden genomen. Dit zet de integratie (niet de **samenwerking**) op het gebied **van een aantal beleidshoofdstukken**, bijv. delen van de buitenlandse politiek, in beginsel stil. Buitenlandse **poli-**

tiek brengt nationale identiteit tot uitdrukking. Ze bepaalt het tactische gedrag ten opzichte van andere staten, en daarbij zijn de nationale cultuur en omgangsstijl **nauw** betrokken. Zo zijn er nog een aantal andere **beleidshoofdstukken** die buiten de integratie moeten vallen: cultuur, **taalgebruik**, onderwijs, het grootste deel van de staatsinrichting en het rechtsbestel, idem ten **aan-**zien van defensie, sociale **zaken** en volksgezondheid. Hier geldt: samenwerking ja, integratie nee. Dit **kan** worden vastgelegd in een statuut **voor** de Nederlandse identiteit. Hierin moet worden vastgesteld dat **voorschriften** van **internationale** organen geen toepassing vinden als zij noodzaken tot afwijken van een Nederlands wettelijk **voorschrift** dat rechtstreeks voortvloeit uit het statuut **voor** de identiteit.

Inwoners van Nederland die wel de **hiermee** samenhangende **identiteits-**grens willen erkennen, maar niet de publieke sfeer van **christelijke** gerichtheid, die er oorzaak van is, zullen deze **grens** vooral zien als gevolg van bijv. economische verschillen **voor** handelaars en consumenten of historische verschillen. Dit kan gevaren van te grote verwijdering tussen de natie-staten opleveren, maar de christelijke ethiek van bijbelse gerechtigheid, van waardering en hulp voor anderen kan tegengaan dat deze **belangen-** en **cultuurverschillen** tot machts-**tegenstellingen** worden verabsoluteerd.

Daarbij behoort het tot het aantrekkelijke van een publieke nationale gerichtheid **op** de lof van God, dat hierdoor meer lotsverbondenheid kan ontstaan tussen alle personen en groepen binnen de natie-staat. Er is dan een nationale en **evangelisch-**morele verbondenheid **voor** het publieke sociale leven. Deze **kan** de plaats innemen **van** de socialistische denkbeelden over lotsverbondenheid, die in een transatlantisch-Europese wereld met een vage 'Derde Weg'-variant a la **Clinton** of Tony Blair geen **vorm** kunnen krijgen.

Werkt het evangelie zelf niet mondialiserend?

Een misverstand betreffende het evangelie kan nu een vraag doen opkomen.

Soms wordt namelijk verklaard dat in de controverse tussen de **mondialiseringskrachten** van de wereldmarkt met haar handel en consumptie **en** de krachten voor bescherming van de nationale identiteit, de christenen juist aan de **kant** van de **mondialisering** moeten staan. Want het evangelie is niet gebonden aan een bepaalde natie-staat, **maar** universeel. Destijds schreef de **antirev. fractieleider** dr. Bruins Slot dat **toen** in de Oudheid Romeinse staatsmacht en Hellenistische cultuur de integratie van Europa **bewerkten** (in het Romeinse Rijk), het Christendom en de kerk deze integratie versterkten (Kleine *partij* in grote **wereld**, Kok, 1963, blz.60). **Ditzelfde kan** men ook vandaag **nog** **ver-**nemen: De een wil de beslaglegging van handel **en** consumptie op de wereldruimte en de ander wil over de gehele wereld discipelen van Christus werven. **Maar** in beide gevallen gaat het om de integratie van de hele mensheid. Bevordert het evangelie dan niet juist de **mondialisering** in plaats van dat dit haar begrenst en stilzet?

Deze redenering (die ook door **sommige** christelijke journalisten en politieke woordvoerders wordt gevolgd) is echter **verwarrend**. Want zij maakt geen onderscheid **tussen** het geestelijke en het **burger-**lijke. Wat hier van het evangelie wordt gezegd, is gericht op het ene geloof volgens de ene belijdenis waarvan Christus **heeft** getuigd. Daarom mag en moet worden gestreefd **naar** een op het evangelie gefundeerde wereldkerk van Christus, een in haar kern voluit geestelijke zaak. Maar ook is duidelijk dat handel en economie en de organisaties die daarbij behoren, juist tot de burgerlijke zaken behoren. Wie **streeft** naar een christelijke wereldkerk, streeft daardoor **niet** expliciet naar promotie van de **wereldhandel**,

of naar een **wereldstaat**, zelfs niet **naar** een christelijke wereldstaat. Want een staat heeft voor zijn deel een stoffelijke, ruimtelijke en op het uiterlijke gerichte **beheerstaak** op aarde. Daarbij is **hij afhankelijk** van onder meer de natuurlijke en geografische condities **waarin** zijn burgers zich bevinden. Als die condities heel anders zijn, moet de overheid een ander beleid voeren, zowel intern als naar buiten. Frankrijk kijkt uit op de Middellandse Zee, Duitsland kijkt naar het Oosten. Nederland probeert buiten het Frans-Duitse machtenveld te blijven. Elke staat die voldoende elan bezit, zal zo een enigszins ander **karakter hebben**. Dit andere karakter bepaalt mede de identiteit **van** de natie-staat.

Dit geldt ook als we een politiek **nastreven** die is gericht op de vestiging van een vrije, christelijke en volgens **schriftuurlijk** beginsel geconstitueerde staat (en we willen dit). Zelfs blijft dit gelden als een droom verwezenlijkt **zou** worden, waarin overheid en burgers **van** een genabuurde of andere staat eveneens willen overgaan op het model van een christelijke staat. Ook dan wordt nog niet naar een wereldstaat gekoerst. Zeker, als er twee **ge-**scheiden christelijke staten zouden zijn, is het denkbaar dat zij zoveel kracht moeten inzetten om zich te verweren tegen machten vanuit andere staten, dat beide **chnstelijke** staten nauw gaan **samenwerken** in de wereld. **Terwille** van deze grote gezamenlijke inspanning zouden ze zelfs kunnen besluiten **samen** een nieuwe federatieve christelijke staat te vormen. Een zeker gemiddelde van natuurlijke en geografische condities moet dan de toon aangeven van de regering en presentatie van deze nieuwe staat. **Maar** ook zo'n proces van vorming **van** een groter **wordende** christelijke staat kan slechts een beperkt **bereik** hebben en kan geen **wereldstaat** voor de mensheid worden. Want al zou de gehele mensheid geneigd zijn in een **vrije** christelijke staat te leven (**terwille** van de argumentatie heb-

ben we het nu **over** steeds **grotere** abstracties), dan zou elke overheid toch te **maken** hebben met de meer-genoemde **uiteenlopende** natuurlijke en ruimtelijke condities. Het optimale gebruik van die condities behoort tot de **beheerstaak** van elke bevolking en **elke** overheid. Deze wordt niet bevorderd **door** lange en gecompliceerde gezagslijnen vanuit een centraal punt. Daarom is het bestaan van verschillende vrije **sta-**ten naast elkaar **een meer wenselij-**ke situatie.

In **verband** hiermee betreuren we de centralistische werking die van een instelling als het Europees Parlement uitgaat. Ook Van Meppelen Schepplak wijst hierop in *Venster op de wereld* (106). Wij bepleitten daarom een **confederale** werkwijze van dit parlement volgens **nationale** delegaties, in ruil voor **meer be-**voegdheden (*Overwegingen bij de Europese Verdragsconferentie, uitg. secr. eurofractie SGP/GPV/RPF, 1995, 24-26*). Misschien is het nu bepleite **spreekrecht** van in Nederland gekozen **europarlemen-**tariërs in de Tweede Kamer een stap in dezelfde richting. Wel is dan een **voorwaarde** dat kabinet en Tweede **Kamer** hun verantwoorde-lijkheid tegenover de Nederlandse kiezers goed **kennen**.

Een statenmozaïek

We vinden zo als slotsom dat **het** bestaan van **afzonderlijke** natie-staten naast elkaar, die hun doeleinden willen afstemmen op **een** goed gebruik van hun plaatselijke omstandigheden, zowel een **natuurlijke** als schriftuurlijke **eindtoestand** is **van onze** planeet voordat het laatste oordeel **komt**.

Op het punt van de samenwerking **tussen** staten is door het GPV volgens **het richtlijnenprogram** al sinds jaren gekoerst in de richting van een structuur **van een mozaïek** van vrije **staten** die in het aardoppervlak zal **zijn neergelegd** (art. 12-3 van het Program-1996). De mozaïek-vlakken **zijn** tekens van **elkaar ge-**scheiden door grenzen en verschil-

len van kleur. Wel moeten **de vrije** staten van deze **kleurige** compositie op constructieve manier met **elkaar** samenwerken. Hierbij denken we **aan grensoverschrijdende** zaken als milieu, wetenschap, transport, asielzoekers, **misdaadbestrijding**. Zij moeten de gerechtigheid als publieke **norm** erkennen. Hiervoor zijn reeds of **kunnen** in de Europese en westerse wereld **verdrags-**en controlebepalingen worden vastgesteld. Ter vermindering van politieke en economische **overheersing in Europa** zou aan de **vorming** van **statengroepen** binnen de EU (bijv. **een groep van de Scandinavische en Lage Landen**) **kunnen worden** gewerkt. Ook de EU kandidaat-staten van Midden en Oost-Europa zouden zo'n groep kunnen vormen. Hierbij erkennen we dat heel wat werken van gerechtigheid (in de ruime zin van Rom.2:14) kunnen voortkomen uit overwegingen van humanitaire redelijkheid. Maar de gerechtigheid wordt bezielend en stabiel en bevordert het **koninkrijk van God** als eik van de staten zich geleid weet door de rechtvaardige en **genadige God en primair probeert zijn** deel van het aardoppervlak zo **goed mogelijk** tot ontplooiing en **verduurzaming te brengen**. **Dan** wordt waar nodig hulp geboden **aan** andere staten, zodat het resultaat tot eer van **& Vader aan Hem en aan de Heer van alle** heren kan worden opgedragen. Uiteraard geven we hier alleen **een** norm aan, geen toekomstbeeld dat nog **vóór** de komst **van** het Koninkrijk van God op een **nieuwe** aarde zal worden verwezenlijkt. Een norm geeft evenwel een richting **aan**, en deze houdt in dat als regel

de vrije staten naar confederatieve samenwerking en onderlinge hulp moeten zoeken maar **niet** naar steeds verdere integratie, federatie of inlijving en versmelting. **Ondertussen** rolt de **trein** van de europeanisering en de **mondialisering** nog wel verder. Veel bewindslieden en **volksvertegenwoordigers** die wel persoonlijke twijfels koesteren over het **eindresultaat** van **verdergaande** integratie, **zijn** doodsbenaauwd voor het **verwijft**, dat zij de integratie tegenwerken. Ze **mij-**gen liever (zoals in **het laatste** regeerakkoord). Ze vrezen dat ze een beschuldiging van conservatisme en gevaarlijk nationalisme die eventueel op hen **zou kunnen** afkomen, **niet eenvoudig kunnen** weerleggen. **Daarom** is het nodig dat de beginselen van christelijke politiek voor nationale zelfstandigheid meer bekendheid **krijgen**. **Kunnen de christelijke media en partijen hier-**aan meewerken? Het alternatief is een onzeker en **onsociaal** hutsplot-Europa.

Dr. A.J. Verbrugh is lid van de adviesgroep van de SGP/GPV/RPF-fractie van het Europees Parlement.

Ds. J. van Amstel

Over Gods leiding gesproken...

Indien er geen toeval bestaat, maar alles tot in de kleinste details leiding van God is, *waarom gebeuren de dingen dan zo?*

Een boek voor jongeren... en ouderen.

Ing. 112 pag., f 15,90

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, Telefoon 0113-215591

HET GEZIN VAN LUTHER IN VOOR- EN TEGENSPOED

Katharina Luther, geboren Von Bora (1499-1552) 3

H. Veldman

Doel van het huwelijk

Maarten en Katharina Luther hebben in **hun** huwelijk zes kinderen van God ontvangen, we zullen hen **straks** aan de lezers voorstellen. De ouders voelden zich **rijk** gezegend – al bleef het leed van het vroegtijdig sterven van **twee van hen hun** niet bespaard. Maar eerst willen we Luther de vraag stellen welk doel het huwelijk heeft. De **hervormer heeft** zich – zoals blijkt uit zijn befaamde **Tischreden** (Tafelgesprekken) – meer dan eens uitgesproken over de betekenis van het huwelijk en de zaken die **daarmee** verband houden. Hij zegt o.m.: "Het huwelijk is een ordening van God. De natuurlijke liefdesband tussen man en vrouw is het eerste dat we goed mogen waarderen. Tegelijk is het huwelijk **meer** dan **een** natuurlijk ding, het is een gave van **God** die zoet en **heerlijk** is. Maar als **een** huwelijk slecht wordt, is het een hel. Trouw en geloof zijn de banden die man en vrouw aan elkaar (moeten) verbinden, de kinderen komen daarbij. Zij zullen het liefste onderpand van de liefde **vormen**. Het huwelijk is een plicht en een **heilsmiddel**." Aldus Luther. En verder zegt hij: "De lichamelijke **gemeenschap** is er niet alleen voor het **verwekken** van kinderen, zij dient tevens de versterking van de onderlinge liefde. Dit is de **paradijsregel**, al is de zondeval er helaas tussen gekomen: er wordt geen **kind** verwekt of de **erfzonde** komt mee."

Deze aanhalingen maken al **iets** duidelijk van de orde van denken over het huwelijk bij Luther. Het wezenlijke ervan ligt voor hem dus niet in de voortplanting, **maar** in de **liefdesverhouding**. De geliefden mogen elkaar dienen, zo wil God

het. En hun dienst wordt – met of zonder kinderen – verder ook door God op het niveau gebracht van dienst aan de kerk **en** de samenleving. Het huwelijk is dan ook niet in de eerste plaats een juridisch gegeven voor de **kerk**, maar het is de overheid die hierin ordenend dient op te treden. De kerk moet de gewetens van de gehuwden bewerken. Dat is haar **voornaamste** taak. Daarmee breekt Luther de scheefgegroeide **opvattingen** in de pauselijke kerk fundamenteel af. Bet huwelijk staat bij Luther gewaardeerd boven het celibaat. Immers, het evangelie staat niet tegenover de **natuur**; het zal haar heiligen. Men hoeft in het huwelijksbed niet te vrezen voor de jongste dag.

Echtscheiding

We willen hier ook even **aandacht** besteden aan de vraag hoe Luther **oordeelt** over de vragen rondom de echtscheiding. **Ondanks** het feit dat een **christelijk** huwelijk voor Gods aangezicht gesloten wordt en dus begint onder aanroeping van de Naam van de **Here**, **kan dat** huwelijk stranden. In Luthers dagen waren de huwelijksproblemen **waarschijnlijk** net zo groot als in onze dagen. De moeite en ergernissen waren soms groot. Luther **kon** ook heftig te keer **gaan** tegen hen die echtbreuk plegen: men moet **hun** 'de kop afhakken!' 'Want, zo roept hij tegen het eind van zijn leven uit, waarom wordt de zonde tegen de andere geboden van God wel zwaar (vaak lichamenlijk) bestraft en de echtscheiding niet? Is die **zonde** dan niet nog veel erger, ook in de gevolgen voor de **vrouw** en eventuele kinderen?'

Intussen erkent Luther dat echt-

scheiding in bepaalde gevallen gewettigd is. **Als eerste denkt** Luther aan overspel (= echtbreuk), ook acht hij bij impotentie van een van de partners echtscheiding toelaatbaar. 'Maar, vervolgt Luther, niet bij **zware** en ernstige ziekte, bij een stinkende adem of etterende wonden. God zal in dat soort gevallen zijn **bijzondere** genade geven!' Dat betekent dus **kruisdragen**. Een aparte kwestie is de mogelijkheid van een (geheim) **dubbelhuwelijk**. Luther vindt echtscheiding zo erg dat hij bigamie – onder bepaalde voorwaarden – **acceptabel** acht. Hier doemt in zijn tijd de figuur van **Landgraaf** Philips van Hessen op die een geheim dubbelhuwelijk aanging waaraan Luther, **Me-lanchthon** en ook Philips' schoonvader toestemming meenden te mogen verlenen. Het wereldlijk rijksrecht veroordeelde deze (bekend geworden) bigamie echter, waardoor de politieke arm van de reformatorische beweging in Duitsland sterk aan **kracht** inboette.

De kinderen-Luther

De geboorte van het eerste kind in het gezin van Maarten en Käthe wordt een spannende zaak voor de aanstaande ouders. Niet alleen omdat ze de eerste keer een **geboorte** gaan beleven, maar veelmeer nog de spanning vanwege het oude, roomse bijgeloof dat beweert dat als een monnik een (ex-)non trouwt het eerste kind uit deze relatie een monster met twee koppen zal zijn. Immers, de duivel speelt **zijn** spel met dit soort lieden... De historicus H.A. Oberman schatte een behoorlijk risico in: "Wat zou er van de **Reformatie** terechtgekomen zijn wanneer het eerste kind inderdaad

gehandicapt zou zijn geweest?" Gelukkig wordt er op 7 juni 1526 een gezonde, levenslustige zoon geboren die nog dezelfde dag door Joh. Bugenhagen wordt gedoopt onder de naam Johannes (naar grootvader Luther).

Hans komt in de eerste brieven van zijn vader (aan en over hem) meerdere keren voor als **Hansje**, waar vader heel bewonderend over schrijft. De **jongen** krijgt bijvoorbeeld in de zomer van 1530 – hij is dan **dus** 4 jaar – een alleraardigste brief van zijn **vader** die op de Coburg zit ten tijde van de Rijksdag van **Augsburg** (waar de Confessie wordt aangeboden). In de brief krijgt het jonge ventje een bijna **idyllische** voorstelling aangereikt van het **kinderparadijs**: een lusthof met de heerlijkste vruchten.

Hans werd later niet **m'n** studiebol als **zijn** vader **en** werd daartoe **ook** niet door vader gedwongen, **lettend** op **zijn** aanleg. Uiteindelijk ging Hans toch rechten studeren en kreeg een **betrekking** op de kanselarij te **Weimar** bij **vorst Johann Frederik** van Saksen (de **Grootmoedige**). Hij is niet oud geworden, 49 jaar.

Op 10 december 1527 werd een dochter geboren, **Elisabeth**, die helaas reeds na acht maanden overleed.

Luther heeft er veel verdriet over; hij schrijft: "Mijn dochtertje Elisabeth is gestorven. Het is merkwaardig hoe ziek, **en** dat bijna op vrouwelijke wijze, mijn hart is achtergebleven, zó zeer doet het mij. Ik had vroeger nooit **kunnen** geloven, dat een vaderhart zo bedroefd kon worden om een kind."

Het derde kind **was weer een meisje**; op 4 mei 1529 werd **Magdalena** geboren. Zij leefde **ruim** 13 jaar en stierf na een hevige ziekte in september 1542.

Vader **en** moeder hebben het met haar sterven **erg** moeilijk gehad. Het grafschrift, door Luther zelf opgesteld, meldt echter ook de troost: "Hier slaap ik, Leentje, doctor **Luthers** dochtertje, met alle heil'gen rust ik in **mijn** beddeke. Ik,

die in zonden was geboren, moest wel voor eeuwig zijn verloren, maar 'k leef nu en ik heb het goed, verlost, Heer Christus, door Uw bloed!"

Intussen **was** op 9 november 1531 weer een **zoon** geboren, **Martin**.

Hij wordt **vaak vermeld** als een ziekelijk **kind** dat mee daarom veel aandacht nodig had en wellicht verwend **werd**. Bij heeft later getracht in de voetsporen van zijn vader te treden door theologie te studeren, Hij heeft echter geen ambt bekleed, hij woonde in **Wittenberg** en stierf daar **d** op **34-jarige** leeftijd.

Op 28 januari 1533 wordt de derde **zoon** geboren, **Paulus**.

Deze naamgeving heeft alles te maken met de apostel Paulus, in wiens Brief aan de Romeinen de **hervormer** het evangelie van **Gods** vrije genade heeft her-ontdekt. Deze zoon – ook vaak ziek **en zwak** – ging later medicijnen studeren, werd docent **aan** de universiteit van Jena en kreeg daarna de functie van lijfarts van de hertog van **Brandenburg**. Tenslotte werd hij arts aan het hof van keurvorst August van **Saksen** te Dresden. Hij overleed op SB-jarige leeftijd.

Het zesde kind in Luthers gezin was weer een dochter; op 17 december 1534 kwam **Margarete** ter wereld.

Zij trouwde op haar **20e** met de rijke, Oostpruisische edelman **Georg** von **Kunheim**. Dat **moment hebben** haar ouders **niet** meer meegemaakt. Margarete is het enige kind van **Luther** dat zelf nakomelingen kreeg, maar die **dragen** dus niet de familienaam Luther.

De naam **Luther** is echter niet uitgestorven, ze bleef bewaard via & mannelijke nakomelingen van Jacob Luther, een broer van Maarten. Volgens een vrij recent bericht leven er in de wereld (vooral in Europa en de USA) ongeveer 3000 nakomelingen van **het** geslacht **Luther**, waarvan **zo'n** 400 de naam Luther dragen. In de **voormalige** DDR leven **ongeveer 170** mensen met de naam van de hervormer. De grote wens van Hans Luther sr.

naar nakomelingschap is wel vervuld, maar bepaald niet in rechte lijn vanaf zijn beroemde zoon.

Käthes verantwoordelijkheid voor haar gezin

In het snel groeiend gezin van Maarten en **Katharina** Luther – in acht jaar tijd zes **kinderen** – **was** het steeds een **drukke** van belang. Veel van het gezinsleven kwam **voor** rekening van moeder, omdat vader meer dan eens voor langere tijd afwezig **was**. **Dit in verband** met de rijksdagen die keizer **Karel V** hield en vanwege de diverse godsdienstgesprekken die tussen de verschillende confessionele groepen werden gehouden.

Katharina moet wel een sterke, **geestelijk** en lichamelijk gezonde vrouw zijn geweest om dit allemaal aan te **kunnen**. Daarbij mogen we wel bedenken dat er in haar **huis** nog meer personen woonden **dan** alleen haar eigen gezin. We noemen haar tante Magdalene von **Bora**, bijgenaamd **Muhme Lena**, die haar laatste levensjaren in hun 'Zwarte **Klooster**' mocht vertoeven. Er woonden tevens **drie** nichten van Luther die ook niet meer op hulp **van** hun families konden rekenen. En de passanten die voor kortere of langere tijd onderdak kregen waren legio. **Eens**, in 1536, kwam Luthers vriend **Johannes Agricola** met zijn **vrouw** en negen kinderen naar Wittenberg, **maar toen** ze nog niet direct een woning **konden** vinden **kregen** ze **gastvrij** de ruimte bij het **gezin-Luther**.

Voor zo'n grote huishouding was veel geld nodig. De Saksische (keur)vorst **Johann Frederik** de Grootmoedige liet hen vele **malen** leveranties in natura bezorgen en zelfs de koning **Christiaan III** van Denemarken zond een flinke lading haring en boter.

Katharina werkte er ook aan **dat** het grondbezit van de familie werd uitgebreid. Eerst werden drie landerijen **aangekocht**, daarna een 'voorwerk' en tenslotte een klein landgoed van Käthes broer dat **verwaar-**

loosd **was**. Het geheel begon aardig op een middelgrote agrarische onderneming te lijken met akkerbouw en vooral **veeteelt** (koeien, varkens, geiten, kippen, **ganzen**, eenden en duiven); de hond Tölpel was er om de boel te bewaken. Käthe had ook de beschikking over een visvijver, terwijl ze zelf het bier brouwde. In **verschillende** perioden moest Käthe haar **man** verplegen tijdens **zijn** veelvuldige **ziekteperioden**. Een enkele keer **was** Käthe zelf **behoorlijk** ziek. En dan **was** Luther een **man** in **nood**: hij wilde liever zelf sterven dan dat zijn gezin haar zou moeten missen. Zijn bewondering voor haar was enorm: in de **ruim** 20 brieven die Lutheraan zijn vrouw schreef (die tenminste zijn bewaard gebleven!) is **vaak** **alleen** al de aanhef tekenend. Op 7 februari 1546, kort voor Luthers **sterven**, richtte de **hervormer** zijn brief aan: "Meiner lieben Hausfrau Katherin Ludherin, Doktorin, Saumarkterin zu Wittenberg, meiner gnädigen Frau zu Händen und Füßen."

School: zaak van overheid en ouders!

Het voert te ver om hier breed in te gaan op de **schoolhervorming** die door Luther en vooral ook door zijn vriend en collega Melanchthon is doorgevoerd. We **vermelden** **twee** zaken. Eerst de brief die Luther in 1524 schreef 'An die Radsherrn aller Städte deutschen Landes, dass sie christlichen Schulen aufrichten und halten sollen'. Deze publicatie vond **plaats** op het **moment** dat a. **veel** kloosters werden opgeheven (en daarmee **scholingsadressen** wegvielen) en dat b. de oproep van de radicalen rond Karlstadt nog steeds weerklank vond om maar niets meer **aan** onderwijs en vorming te doen ('want de Geest werkt ook zo wel in het hart **van** de gelovigen'). in het verlengde hiervan ligt ook de gepubliceerde preek van Luther uit 1530 **over** de zaak 'dat ouders hun kinderen naar school moeten **sturen**'. De overheid moest de voorwaarden scheppen om dit

mogelijk te maken. Typisch Luther als **we zijn** redenering lezen: 'Wanneer de overheid haar gezonde onderdanen kan verplichten piek en musket te dragen en krijgsdienst te doen, dan is er voor **haar** veel meer reden haar onderdanen te verplichten hun kinderen te laten schoolgaan. **Want** de gevaarlijkste vijand is de duivel, die in het verborgene bezig is steden en staten te **ondermijnen** door de verwaarlozing van het onderwijs.'

Vervolgens noemen we hier de uitgave van **Luthers twee** catechismussen die een **sterk** stempel hebben gezet op het godsdienstig onderwijs aan kinderen en (**jong**-)volwassenen.

Voor de volledigheid is het wel goed om te **beseffen** dat **er** in die tijd geen leerplicht bestond en dat **onderwijs** vooral een **zaak** van de bovenlaag van de maatschappij was. Mensen met een **gering** inkomen konden het onderwijs niet betalen. **Luther** heeft nog **wel** een pleidooi **gehouden** om de kinderen dan maar één of twee **uur** per dag naar school te laten **gaan** om ze daarna bezig te laten **zijn** met een handwerk (dat geld opleverde).

Käthes levenseinde

De laatste levensjaren van weduwe Luther zijn moeilijk **geweest**. Vooral door de godsdienstoorlog die in Duitsland weer was uitgebroken. In de zomer van 1552 brak tot overmaat van ramp ook **nog** de **pest** (weer) uit in **Wittenberg**. Ook in het Zwarte Klooster vielen slachtoffers. Käthe besloot in **september** te vluchten voor haar leven, maar onderweg viel ze bijzonder ongelukkig uit de **wagen** die haar naar Torgau zou brengen. Daar is ze wel aangekomen, maar Käthe herstelde niet meer. Op 20 december 1552 is ze daar gestorven en ook begraven, in de **Marienkirche**. Haar vier kinderen laten op de grafsteen zetten: "Anno 1552. den 20. Dezember: Ist in Gott selig **entschlaffen** aillhier zu Torgau Herrn D. Martini Luthers seligen Hindergelassenewiit-

be Katharina". De beeltenis op de steen laat een vrouw **zien** die een hoofddoek draagt, een kenmerk voor voorname vrouwen in die tijd.

Deze zelfbewuste vrouw mocht in haar leven dienstbaar worden aan de voortgang van Gods werk in deze wereld. Maar ook Luther als hoofdpersoon blijft ondenkbaar zonder zijn Käthe.

Enige literatuur:

Karin Bornkamm und Gerhard Ebeling, *Martin Luther ausgewählte Schriften*. Band V, VI. Frankfurt am Main 1982
Siet Delhaas, *Mevrouw Luther*. Amstelveen 1983
Heinrich Fausel, *D. Martin Luther. Leben und Werk*. Stuttgart/Gütersloh 1977
Ernst Kroker, *Katharina von Bom. Martin Luthers Frau*. Berlin 1983 (16. Auflage)
Walther von Loewenich, *Martin Luther. Der Mann und das Werk*. München 1982
Erwin Mülhaupt, *Reformatoren als Erzieher*. Luther, Melanchthon, Calvin. Neukirchen 1956
H.A. Oberman, *Luther. Mms tussen God en duivel*. Kampen 1988
Steven Ozment, *Marriage and the Ministry in the Protestant Churches*. In: *The Age of Reform 1250-1550*. New Haven and London 1980, pp. 381-396
C. Riemers, *Luther en het huwelijk*. **H**sterdam 21 (plm. 1956)

Drs. H. Veldman is docent geschiedenis aan het Gomar College in Groningen.

Brochures.....

 de Bunschoter bv
drukkerij

Postbus 10- 3750 GA Bunschoten-Spakenburg
Tel 10331 299 7999 - Fax (0331) 2W 7998

**Conflicten,
botsende standpunten...**

HAITSMA Mediation

ir. W.Haitsma n.m.i.-mediator
Midkumerlaan 79 8861 JJ Harlingen
tel. (0517) 418217 fax (0517) 417895
e-mail: haitsma.man.ass.@wxs.nl

MEDIATION

*een wezenlijk andere manier
voor het omgaan met geschillen*

DE GEREFORMEERDE KERKEN EN HET 'LIEDBOEK 2000'

J. Smelik

Kerk en muziek

De afgelopen maanden heeft de kernredactie van dit blad de kerken gediend met een uitgebreide artikelenserie n.a.v. de gezangenbundel. De waardevolle serie werd besloten met twee artikelen waarin de redactie de discussie evalueerden, en waarin tevens een weg werd voorgesteld om op een opbouwende manier samen te werken aan de totstandkoming van de gezangenbundel.

Het is niet mijn bedoeling de evaluatie en voorstellen van de redactie te bespreken. Ten behoeve van een goede voortgang van de discussie vind ik een reactie op één punt uit hun slotartikel echter noodzakelijk. Onder het kopje 'fundamentalistisch' werd aandacht besteed aan de vraag of onze kerken 'lid moeten worden van de stichting die de liedboektraditie draagt'. Het ging daar dus over de vraag of en in hoeverre deelname van de Gereformeerde Kerken aan het project 'Liedboek 2000' zinvol en wenselijk is. Het 'Liedboek 2000' is het project in de grote protestantse kerken dat moet leiden tot een eventuele herziening van het *Liedboek voor de Kerken*. De naam van het project doet vermoeden dat het project volgend jaar wordt afgesloten. In werkelijkheid rekent men er nu op dat een eventueel nieuw liedboek zeker niet voor 2006 gerealiseerd zal worden.

In hun artikel vragen de auteurs zich af of deelname van de Gereformeerde Kerken aan dit project verstandig is, en of we onze energie niet beter kunnen steken in een gezamenlijk optrekken met 'kerkengroepen die ons meer verwant zijn'.

Volgens het artikel 'is het theologisch verschil met die stichting' te groot. Dat blijkt uit het gegeven dat gereformeerde dichters herhaaldelijk werk hebben ingestuurd naar 'de Liedboekkring om te laten opnemen in nieuwe bundels'. De liederen werden echter op theologische gronden afgekeurd. Volgens de kernredactie zou dit aanleiding moeten zijn dat we ons niet zouden moeten en kunnen aansluiten bij het project 'Liedboek 2000'.

De redactie zou hierin volkomen gelijk hebben, wanneer de situatie ten aanzien van het 'Liedboek 2000'-project inderdaad zou zijn zoals zij beschrijft. Maar, zoals me al vaker is gebleken, er bestaan nogal wat onduidelijkheden en misverstanden binnen onze kerken over het project. Daarom is het zinvol in dit artikel het één en ander op te helderen, zodat de kerken op basis van correcte informatie een besluit kunnen nemen met betrekking tot het voorstel van deputaten om als volwaardig lid deel te nemen aan het project.

ISK-werkgroep

De kernredactie spreekt over een

'stichting die de liedboektraditie draagt'. De m.i. ongelukkige term 'liedboektraditie' kunnen we laten voor wat hij is. Voor ons onderwerp is belangrijk dat de redactie spreekt over 'een stichting'. Naar ik aanneem wordt hier de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied bedoeld. De vraag is dus: wat is de functie van deze stichting en welke rol speelt zij in het project 'Liedboek 2000'?

Zoals bekend bestaat het *Liedboek* voor de Kerken uit twee gedeelten: de Psalmberijming, die in 1967 werd vastgesteld, en de bundel met 491 gezangen die in 1973 verscheen. Een belangrijke taak van de Interkerkelijke Stichting voor het Kerklied (ISK) is het beheren van de auteursrechten.

De stichting heeft vanaf 1981 een serie bundels uitgegeven onder de titel *Zingend Geloven (Bijdragen tot ontwikkeling van het nieuwe kerklied)*. Vorig jaar verscheen deel 6. Zoals uit de ondertitel bij de serie blijkt, wil de ISK het maken van nieuwe liederen stimuleren. Deze bundels worden samengesteld door een speciale werkgroep, die autonoom kan opereren. Dat wil zeggen: de leden van de werkgroep kunnen zelf bepalen welke liederen in de serie *Zingend Geloven* worden opgenomen en welke niet. De bundels worden niet uitgegeven in opdracht van de kerken die het *Liedboek* gebruiken. Van deze kerknootschappen krijgt de ISK-werkgroep evenmin instructies; zij is dus ook geen verantwoording schuldig aan de kerken.

De werkgroep kan dus zelf bepalen welke liederen voor haar theologisch aanvaardbaar zijn. Ook vanuit de vrijgemaakt-gereformeerde kerken zijn liederen naar ISK ge-

stuurd voor opname in *Zingend Geloven*. En **inderdaad** worden liederen geweigerd die niet overeenkomen met de theologie die de werkgroep **aanhangt**. Ook ik heb de ervaring dat de ISK-werkgroep liedteksten van mij niet wilde opnemen in *Zingend Geloven*, omdat mijn teksten een 'theologie van v 6 6 het Liedboek' bevatten. Trouwens, niet alleen 'vrijgemaakte' auteurs vallen om inhoudelijke redenen buiten de boot. **Vermoedelijk** om dezelfde motieven treffen we in de bundels *Zingend Geloven* eveneens weinig teksten aan van dichters uit de SoW-kerken als André Troost en Jaap Zijlstra.

Aparte commissie 'Liedboek 2000'

Het cruciale punt is hier dus dat **nóch** de ISK **nóch** de ISK-werkgroep gaat bepalen **wat** er in een eventuele opvolger van het Liedboek komt te staan. Dat de ISK-werkgroep liedteksten van gereformeerde dichters niet accepteert, wil dus nog niet zeggen dat die liederen ook geen kans maken in een nieuw liedboek terecht te komen.

Belangrijk is te weten dat de deelnemende kerkgenootschappen **zélf** een aparte commissie in het leven zullen roepen die het nieuwe liedboek moet **gaan samenstellen**. Alleen deze **commissie** zal - in nauwe samenspraak met de synoden van de participerende kerken - **bepalen** hoe de bundel opgezet gaat worden en **welke** liederen geselecteerd worden. Ook door het ISK-bestuur is dit naar voren gebracht (zie: *Beleidsnota inzake de toekomst van het kerklied in Nederland en het 'Liedboek 2000'*, 1995, p. 3, 17). Het is daarom zelfs de vraag in hoeverre **liedrepertoire** uit de liedbundels *Zingend Geloven* ook in **het** nieuwe liedboek terechtkomt.

Kortom, op basis van de **serie Zingend Geloven** kunnen geen conclusies getrokken worden met betrekking tot de theologische richting van het project 'Liedboek 2000'. De inhoud en opzet **van** deze serie

liedbundels zeggen niets over de koers die de SoW-kerken in hun **totaliteit** varen met betrekking tot het **(toekomstige) kerklied**. Evenmin **kan** op grond van het inhoudelijke beleid van **de ISK-werkgroep**, geconcludeerd worden dat gereformeerden bij het 'Liedboek 2000'-project niets te zoeken hebben of niets in de melk te brokkelen **zullen** hebben.

Redenen deelname

Veel hangt **dus** af van de samenstelling van de commissie die zich gaat buigen over de opvolger van het Liedboek. Welke kerken (groeperingen) zullen **daarin** vertegenwoordigd zijn, en **wat** komt er uit die besprekingen voort? Op dit moment is dat allemaal nog erg onduidelijk.

Duidelijk is wel dat het geen eenvoudig proces zal worden. Alleen binnen de **SoW-kerken** bestaan al zeer sterk uiteenlopende opvattingen. **Maar** juist omdat **alle** wegen nog open **liggen**, zou het erg voorbarig zijn **wanneer** we op dit moment al zouden besluiten eigen wegen te gaan.

De vraag waar wij als Gereformeerde Kerken voor **staan** is dus, of wij in **déze** commissie als lid willen participeren. Er zijn drie redenen waarom ik daarvoor zou **willen** pleiten.

1. Allereerst wil ik wijzen op het feit dat de traditie van het **kerklied** momenteel bewaard wordt in het Liedboek **voor** de Kerken. (Dat is ook de **belangrijkste reden** waarom deputaten Kerkmuziek zich vooralsnog beperkt hebben tot een selectie uit het Liedboek.) We hebben het hier dan **over belangrijke** liederen uit de **kerkgeschiedenis**, die ondanks **hun** ouderdom naar inhoud en zeggingskracht vandaag de dag volop bij de **tijd** zijn. Bovendien gaat het om **liedrepertoire** dat mensen met **kerkhistorisch** besef (één kerk, één lofprijzing) niet kwijt willen.

Wanneer de kerken die het Lied-

boek gebruiken, over een nieuwe of vernieuwde bundel **gaan** nadenken, dan impliceert dit **dat** over dit belangrijke **kernrepertoire** beslissingen gaan vallen: worden de liederen gehandhaafd, geschrapt, **komen** er nieuwe vertalingen, **etcetera**? Het dus gaat om **liedrepertoire** dat ook tot het **erfgoed** van de Gereformeerde Kerken hoort. Daarom horen wij erbij te zijn als kerkelijk Nederland daar beslissingen over gaat nemen. Het **kan** wellicht **ook** voorkomen dat we (bijv. om auteursrechtelijke redenen) dadelijk op zoek moeten naar 'vrijgemaakte' **vertalingen** van liederen uit de schat **van de kerk** der eeuwen.

2. Terecht signaleert de **kernredactie** in haar slotartikel problemen met betrekking tot de liturgische bruikbaarheid van andere **liedgenres** ('hedendaagse liederen', 'opwekkingsrepertoire'). Deze **problematiek** speelt echter in even hevige **mate** in andere kerkgenootschappen. In het 'Liedboek 2000'-project zal men gezamenlijk zoeken naar goede, **verantwoorde** oplossingen. Ook hierom is participatie van de **vrijgemaakt-gereformeerde kerken** aan het 'Liedboek 2000' **waardevol**.

Er zijn trouwens meer zaken te noemen die niet alleen in de vrijgemaakte kerken spelen maar ook in andere protestantse kerken. Ik **noem** de vraagstukken rond **het** thema 'kind en kerklied', die in **het** kader van 'Liedboek 2000' volop de aandacht zullen **krijgen**. Laten we ook daar onze winst mee doen. Bovendien zou ik de vraag op tafel willen leggen of we wel de capaciteit hebben om de gesignaleerde problemen binnen eigen kring op **een** verantwoorde manier te analyseren en op te lossen.

3. In zijn algemeenheid kunnen de Gereformeerde Kerken hun voordeel doen met de ervaring en deskundigheid die in de grote protestantse kerkgenootschappen te vinden is op het gebied van het **kerklied**. Er is daar veel knowhow

met betrekking tot het redigeren en uitgeven van liedbundels. Die **kundigheid** bestrijkt ook **vraagstukken** omtrent bijvoorbeeld het vertalen van **teksten**, het noteren van **melo-**
dieën en het gebruik van **tekst- en melodievarianten**. Eveneens is men daar – meer dan bij ons doorgaans het geval is – op de hoogte van relevante bronnen en literatuur.

Ds. H. **Folkers** schreef in het *Nederlands Dagblad* (14 januari 1999, p.7) dat hij ervan overtuigd is dat wij niet in staat **zijn** een liedbundel voor kerkelijk gebruik te **maken**, die qua inhoud en kwaliteit het Liedboek **kan** benaderen. **Naar mijn** oordeel heeft de geschiedenis inderdaad wel duidelijk gemaakt dat **enige** bescheidenheid ten aanzien van onze eigen vaardigheden op zijn plaats is.

Liederen buiten het Liedboek

Overigens is niet nodig dat **we** ons uitsluitend toelagen op het 'Liedboek 2000'. De kernredactie pleit voor een **gezamenlijk** optrekken met **kerkengroepen** die ons meer

verwant zijn dan de SoW-kerken. Dat **ondersteun** ik van **harte**. Ik wil daar echter **een** ander pleidooi aan verbinden, namelijk dat de zogeheten **kleine** reformatorische kerken gezamenlijk deelnemen aan het project 'Liedboek 2000'. Het **deputaat-**
schap Kerkmuziek heeft hiertoe al contact gezocht met de Nederlands **Gereformeerde** Kerken en de Christelijke Gereformeerde Kerken (Rapport Leusden 1999, pag. 93). De eerstgenoemde kerken hebben hierop positief gereageerd. Hopelijk **kan** een intensieve samenwerking met genoemde **kerkverbanden** tot stand gebracht worden. Eendracht maakt macht. Niet alleen in het 'Liedboek 2000'-project. Maar **ook** ten aanzien van de **productie** en selectie van liederen die na publicatie van het *Liedboek* in 1973 verschenen zijn. Deputaten Kerkmuziek hebben **meermalen** aangegeven dat het beoordelen en vrijgeven van deze nieuwe liederen in een (eventueel) vervolgetraject de aandacht zal **krijgen**. Wanneer de kerken wensen dat op korte **termijn**

liederen buiten het Liedboek vrijgegeven worden, kan de synode van Leusden deputaten Kerkmuziek opdragen dat (zo mogelijk) in samenwerking te doen met de Nederlands Gereformeerde Kerken en Christelijke Gereformeerde **Kerken**.

Dr. J. Smelik is hymnoloog/musicoloog en woont in Zuidhorn.

donatus

Verzekert
van Avondmaalstel tot Zadeldak
alles onder uw kerkelijk dak!

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1852 dé verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

donatus

Hoff van Hollantlaan 8
tel. 073 5221700 - Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

U uit de kerken

Van 21 november 1552 tot aan 21 februari 1554 hield Calvijn zich bezig met preken over Ezechiël. Afgelopen dinsdag 9 februari, 445 jaar later, promoveerde drs. E.A. de Boer (*1957) aan de Theologische Faculteit van de Universiteit van Genève tot doctor in de theologie. Het laatste kan niet losgezien worden van het eerste. Want het proefschrift van De Boer (2 delen, doorlopende bladzijnummering) gaat over Calvijns preken over het laatste stuk van Ezechiël: *Calvin on the Visions of Ezekiel. Studies in his Sermons Inédits with a critical Edition of the Sermons on Ezek. 36-48*. Dit verdient een hartelijke felicitatie. In de vreugde mogen delen vrouw en dochters van ds. De Boer, alsmede zijn moeder. Een promotie is al een prestatie. En de voorbereiding daarvan onder het predikantswerk door, vergt veel. Kennelijk wordt ook je ambtelijke geweten op de proef gesteld. Ds. De Boer vraagt tenminste in zijn woord vooraf de Here of Hij tekortkomingen in zijn dienstwerk, veroorzaakt door de studie, wil vergeven en eventuele schade wil rechtekken.

De man en z'n werk

De Boer is een discipel van Kampen (1976-1982). Hij diende de gereformeerde kerken te Amsterdam-Zuid/West (1985-1990) en te Pretoria (Zuid Afrika, 1990-1993) als predikant. Sinds 1993 werkt hij in de gereformeerde kerk te Krimpen aan den IJssel (tot 31 december 1997 Kralingseveer/Krimpen aan den Ussel). Na zijn Kamper jaren studeerde hij bij prof. H.A. Oberman aan het Instituut voor de Late Middeleeuwen en de Reformatie van de Eberhard Karls Universiteit

in Tübingen (1982-1984). Ds. De Boer heeft een vruchtbare en veelzijdige pen. Ik pluk een paar bloemen: de uitgave van K. Schilders inaugurerende in 1934 (*Eerste Rede, eerste Optrede*, 1989), het tijdsbeeld *Absalom, mijn zoon, mijn zoon!* (1990), het 'scala-boek' over Beking (1994), het levensverhaal van zijn overgrootvader Maurits Sanders (1864-1944) *De schoenmaker en zijn leest* (1998). Dit proefschrift is ook niet zijn eerste Calvijn-publicatie (evenmin zijn laatste gezien deel I, 15 noot 8). In 1986 verscheen zijn *Loflied en hekkeldicht. De geschiedenis van Calvijns enige gedicht (Het Epinicion Christo cantatum van 1 januari 1541)*. Zijn grote openheid voor eigen tijd en omgeving wordt weerspiegeld in de zorgvuldige weging van de historische omgeving in zijn studies naar het kerkelijke verleden. Zijn betrokkenheid op de christen van vandaag komt ook naar voren in zijn doelstelling het verleden in het hart van de kerk levend te houden.

Calvijn en de toekomstprofetie

Vanaf 1990 liet hij zich inschakelen bij het Instituut voor Reformatiegeschiedenis in Genève. Hij kreeg twee dozen met manuscripten mee. Onder de supervisie van prof. F.M. Hignman met begeleiding van prof. O. Fatio heeft De Boer de *manuscripts françaises* 21-23, preken over Ezechiël 36-48 (met de transcripties van prof. Barnabas Nagy uit de jaren 1959-1969) bestudeerd en klaargemaakt voor een teksteditie. Ze waren nog niet in druk beschikbaar en ik mag aannemen dat

dit proefschrift ook de uitgave in de *Supplementa Calviniana Sermons inédits* of in het vernieuwde *Corpus Reformatorum* voorbereidt. Deze studie was voor De Boer aantrekkelijk omdat ze inzicht kan geven over Calvijns uitleg van toekomstprofetie. Een interessant punt. Het boek Openbaring heeft Calvijn nooit uitgelegd. Thomas Parker meende dat dit kwam omdat Calvijn niet uit de voeten kon met apocalyptische bijbelgedeelten; zulke literatuur zou duister maken wat in het nieuwe testament in alle helderheid is geopenbaard (zie I, 100-103). Tijdgenoot en vriend Nicolas Colladin wist te vertellen dat Calvijn van Openbaring afzag omdat hij 'nog niet alles begrepen had' in dit boek (I, 209v, vgl. 185). Voor een antwoord op de vraag hoe Calvijn profetisch-apocalyptische bijbelgedeelten benadert, moet je daarom te rade gaan bij zijn uitleg van zulke profetieën in het Oude Testament. Via bestudering van deze Ezechiëlpreken brengt De Boer het een en ander in kaart. In deel I, getiteld *Calvin's Exegesis and Hermeneutics of visionary Prophecy as reflected in his Sermons on Ezekiel*, geeft hij een schets van de geschiedenis van de uitleg van Ezechiël tot op Calvijn, bespreekt Calvijns visie op de openbaring door middel van visioenen, en loopt de uitleg in de preken na. Deel II (*Critical Edition of Calvin's Sermons on Ezek. 36-48 with bibliographical and historical Introduction*) geeft een uitgave van de handschriften met de preken (II, 302-528). De Boer geeft een inleiding over de handschriften en een bespreking van de historische context (november 1552 - februari 1554) van de

zestien preken, gehouden van donderdag 18 januari tot woensdag 21 februari 1554 (II, 251-301). Daarbij verdient vermelding Calvijns huzaarenstuk om Ezechiël 40 t/m 48 in één preek te behandelen, zijn 175ste over Ezechiël. Dat was niet alleen omdat Calvijn anderhalf jaar Ezechiël wel genoeg vond. Het wanhopige Israël heeft die uitgebreide beschrijving van de nieuwe tempel nodig om bemoedigd te worden, de kerk in Genève die Jezus Christus kent, kon woensdag 21 februari 1554 met één preek toe (I, 205vv).

Calvijns visioenen-uitkg

De Boer loopt in het eerste deel van zijn dissertatie de preken van Calvijn uitgebreid na. Dat levert een boeiende plaatsbepaling op van Calvijn in de geschiedenis van de exegese. Ik stip een paar punten aan.

Voor Calvijn is wat God door middel van visioenen openbaart bovenal *doctrina*, 'leer'. Hij ziet God in visioenen op beeldende wijze *doctrina* geven over zichzelf, over de Schrift, over het geloof en - tot op zekere hoogte - over de sacramenten. Het draait dus om de woordopenbaring, wat God daarbij laat zien dient ter versterking van zijn autoriteiten van de kracht en de effectiviteit van dat woord. De sterk beeldende visioenen dienen als versterker, als 'megafoon'. Het zal niet verbazen dat Calvijn de functie van een visioen regelmatig vergelijkt met doop en avondmaal.

De sleutel voor zijn visioenen-uitleg vindt Calvijn in Gods bedoeling ermee en het gebruik dat Hij ervan maakt. God wil de profeet - die een zware boodschap te verkondigen heeft - ermee bemoedigen en de aanvaarding van zijn Woord door het volk ermee bevorderen. Het interessante is, dat Calvijn dit vooral ziet gebeuren als er sprake is van een onverwachte wending in Gods beleid. Juist dan wil de Bere zijn volk begeleiden met het profetische woord.

De geadresseerden zijn eerst de profeet die Gods woord ontvangt in het kader van het visioen, daarna het volk dat de boodschap van de profeet verneemt in mondelinge profetie, al of niet vergezeld van symbolische handelingen, en tot slot de kerk van alle eeuwen die het visioen in geschreven vorm ontvangt.

De tweede geboorte van de kerk

Calvijn ontwikkelt in zijn uitleg van de profeten de visie dat de kerkgeschiedenis in twee perioden verdeeld moet worden. Deze periodisering valt niet samen met de onderscheiding van Oud en Nieuw Testament. Calvijn ziet een doorslaggevende wending in Gods zorg voor zijn volk bij ballingschap en terugkeer. Tot aan de babylonische ballingschap is het voor Israël en de volken de tijd van het uitdoven van de hoop. Daarna is het de tijd van de nieuwe beloften en de vervulling daarvan.

Calvijns hermeneutiek van de profeten rond en na de ballingschap mag dus niet warden geperst in het stramien van *Institutie* II, x-xi (waar hij het oude en nieuwe verbond vergelijkt en onderscheidt). De terugkeer uit de ballingschap is als 'een tweede geboorte van de

kerk' (I, 160vv, vgl. 225v). Een opvallende waarneming die tot op heden niet echt is doorgedrongen in de literatuur over de hermeneutiek van Calvijn. Dat God zijn volk middenin de ballingschap met het profetische woord aanspreekt, is zelf al het begin van de verlossing. Vooral in zijn uitleg van Ezechiël 37 (vgl. I, 169) komt eruit dat de verlossing begint als God gaat spreken en dat de profetie zelf de kracht bevat haar vervuiling te beginnen en voort te zetten.

Alleen al dit laatste bewijst dat dr. E.A. de Boer in zijn proefschrift een mooie taak ondernomen heeft: de gangen van Gods woord nagaan in de geschiedenis van de Reformatie, Calvijn terughalen in de h&-nering van & kerk. We hopen dat hij nog veel kan betekenen voor de kennis van Calvijn en van de geschiedenis van de gereformeerde schriftuitleg. Dat zal het hart van de kerk goed doen. We feliciteren daarom ook van harte de Gereformeerde Kerken in Nederland met deze geneefse docto.

Ds. R. ter Beek is predikant van de Gereformeerde Kerk van Capelle aan den IJssel-Noord.

Ds. J. Van Amstel

De rijkdom van de kinderdoop

80 pag., ing. f 10,75

Dordt in 't kort

— is God afhankelijk van de mens? —

72 pag., ing. f 10,75

Verkrijgbaar bij de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, tel. 0113 - 215591